

REZULTATE PRELIMINARE
ALE SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DIN TOMIS
(PARCUL CATEDRALEI), 1971—1974.

A. RĂDULESCU, C. SCORPAN

Istoria cetății Tomis ne este astăzi cunoscută datorită mai ales descoperirilor întâmplătoare dar și unor săpături izolate, ocazionale sau arheologice de salvare efectuate de-a lungul anilor pe teritoriul actual al orașului Constanța. În felul acesta s-a ajuns la cunoașterea multor aspecte ale antichității tomitane, cum ar fi zidul de incintă din epoca romano-bizantină¹, morminte și necropole², edificii publice³, inscripții⁴, ceramică, monede ș.a.⁵.

După cum se știe însă, nu dispunem de nici o știre literară sau epigrafică asupra întemeierii Tomisului. Eusebiu din Cezareea (izvor

¹ V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis*, ARMSI, seria II, tom. XXXVII, Buc., 1915, p. 415. P. Polonic, *Ruinele orașului Tomis (Constanța)*, Biblioteca Academiei, Manuscrise, arhiva personală, I, mss. 8, caiet 9.

² V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, în *Studii Clasice*, III, 1961, p. 203. *Idem*, *L'incinération et l'inhumation à l'époque romaine à Tomis*, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, 1968, p. 372—376. *Idem*, *Din necropolele Tomisului*, în SCIV, 22, 1, 1971, p. 48—51. M. Bucovăla, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1968. *Idem*, în *Pontica*, III, 1970, p. 139; în *Pontica* VI, 1973, p. 97.

³ *Materiale*, IV, 1957, p. 91. A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Constanța, 1966. *Idem*, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, *Pontica*, VI, 1973, p. 193.

⁴ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Buc., 1938. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. II,

I. Stoian, *Tomitana*, 1962. D. Berciu, D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965. *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964. Em. Doruțiu-Boilă, *Triburile de la Tomis în epoca romană*, în *Studii Clasice*, XII, 1970, p. 117. M. Munteanu, *Cîteva inscripții tomitane inedite*, în *Pontica*, VII, p. 389.

⁵ D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Buc., 1918. C. Iconomu, *Opaite greco-romane*, Constanța, 1967. C. Scorpan, *Prezența și continuitatea getică în Tomis și Callatis*, în SCIV, 21.1, 1970, p. 65. R. Ocheșeanu, *O gemă gnostică descoperită la Constanța*, în *Pontica*, IV, 1971, p. 303. R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea*, în *Pontica*, V, p. 467, VI, p. 351, VII, p.

important pentru Histria) nu amintește nimic, iar tradiția păstrată la Ps-Skymnos spune doar că e vorba de o colonie milesiană.

Lacuna informațiilor literare și, pînă la săpăturile din parc, și a celor de ordin arheologic, explică caracterul și circulația opiniilor diverse în problema cronologiei întemeierii ca și asupra evoluției ulterioare a orașului. Istoricii, antrenați în jocul seducător al ipotezelor, au îmbrățișat ca dată a fundării: sau prima jumătate a secolului VI î.e.n. (R. Vulpe, T. V. Blavatskaia), sau a doua jumătate (I. Stoian), și chiar secolul VII î.e.n. (K. Regling, J. Weiss, Chr. M. Danov) — însă fără indicii concrete și fără dovezi în sprijinul aserțiunilor lor⁶. D. M. Pippidi admite în general secolul VI numai „cu titlul provizoriu”⁷. Nu sîntem lipsiți nici de părărea unei fondări mult mai tîrzii și ca urmare a unei acțiuni histriene⁸.

Se simțea nevoia imperioasă a unor săpături și cercetări arheologice sistematice, îndreptate spre lămurirea întemeierii și evoluției cetății Tomis. Pentru primele săpături stratigrafice la Constanța (Tomis) parcul catedralei din capătul peninsulei, cu o suprafață nu prea mare dar unde nu s-a construit niciodată vreun edificiu modern, s-a recomandat ca un loc ideal. Cele patru campanii de săpături și cercetări (1971—1974) au totalizat aproximativ nouă luni de zile, ajungîndu-se în toată zona la pămîntul viu. Săpăturile au cerut un efort deosebit, ridicînd probleme complexe și dificile de tehnică și interpretare.

Subliniem de la început caracterul preliminar și provizoriu al raportului din paginile de mai jos. Pe lîngă rezultatele remarcabile obținute, subliniem și faptul că extrem de puține sînt orașele grecești cercetate arheologic în bazinul Mării Negre ca și în cel egeean sau est-mediteranean, Tomis ocupînd în urma recentelor cercetări un loc de frunte și din acest punct de vedere.

Inițial am efectuat trei secțiuni orientate nord-sud, late de 3 m, lungi de 30 m, și o a patra secțiune de 3 × 20 m orientată est-vest. Densitatea mare a ruinelor antice, complexitatea unor probleme ce trebuiau rezolvate, ca și necesitatea adîncirii către straturile elenistice și grecești (fără a afecta elementele arheologice fixe: ziduri, pavaje, străzi, canale, vetre și totodată necesitatea păstrării unor profile-mar-tori) a determinat efectuarea săpăturilor stratigrafice pe zone (carouri) delimitate de monumentele imobile.

⁶ K. Regling, în *Pick-Regling, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, II, 1, Berlin, 1910, p. 590. J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 27 și 62. Chr. M. Danov, *Zapadniat briag na Cerno More v drevnosta*, Sofia, 1947, p. 80—81. *RE*, Suppl. IX, Tomis, col. 1397—1398. T. V. Blavatskaia, *Zapadno-pontiskie goroda, v VII-I vekah*, Moscova, 1952. R. Vulpe, *Note de istorie tomitană, în Pontica*, II, p. 149 și urm. I. Stoian, *Tomitana*, 337, Buc., 1962, p. 17.

⁷ D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, Buc., 1965, p. 152.

⁸ Vl. Iliescu, în *Pontica*, III, 1970, p. 91—92. P. Alexandrescu scrie că „Pentru moment, nu știm care era, în vremea arhaică și clasică (*deci înaintea ridicării Tomisului*) limita sudică a expansiunii histriene”, în *Studii Clasice*, XII, 1970, p. 152.

TOMIS PARCUL CATEDRALEI

STR. MUZEELOR

STR. KARL MARX

B-DUL CARPAȚI

LEGENDĂ

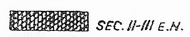

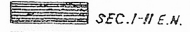
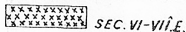

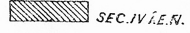
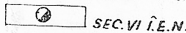
	SEC. V-VI E.N.		SEC. II-III E.N.		SEC. V Î.E.N.
	SEC. IV E.N.		SEC. I-II E.N.		SEC. VI-VII E.N.
	SEC. III E.N.		SEC. IV Î.E.N.		SEC. VI Î.E.N. BORDEI

Fig. 1. Plan general al săpăturilor din Tomis — parcul catedralei, 1971—1974.

Din secțiunile I, II, III și IV au rezultat zonele A și I (străzi), B (probabil terme), C, D, F, G, M (locuințe), H (pavaje, canalizări), O₁, O₂, P, R, S, Z, Y, (canale, locuințe).

Treptat, din cauza numeroaselor monumente din epoca romană, spațiul de săpat s-a restrins din ce în ce mai mult, așa încât din cei, inițial, aproximativ 700 m² n-au mai rămas la epoca greacă decât 122 m².

Un prim fapt ce trebuie reținut este constatarea că la un anumit moment și anume odată sau imediat după construirea catedralei Sf. Petru și Pavel, a avut loc amenajarea parcului alăturat acesteia, lucrare începută prin răzuirea puternică și aducerea întregii zone la aceeași orizontală, completată apoi prin depunerea unui strat gros de pământ negru. În acest mod au fost răzuite și desființate nivelele de viață romano-bizantină (sec. VI în întregime și sec. V parțial) împreună cu ruinele care le aparțineau.

Secolul VI e.n. este însă dovedit de materiale arheologice numeroase (fragmente de amfore, opaițe, vase diverse și monede) descoperite în gropi, în canalele celor două străzi ce au funcționat și în secolul VI și în unele straturi de umplutură.

Stratigrafia generală se prezintă în felul următor :

Primele două nivele (Nivelul I₁, Nivelul I₂), foarte apropiate, au structura unor podele de lut orizontale, cu subțiri dar evidente straturi de arsură și cenușă. Complexele B, D, H și parțial A, I, J, aparțin acestui nivel, ce se datează în secolul V e.n. Descoperirile monetare întăresc constatarea de mai sus. Astfel, în camera F, pe N I₂ s-a descoperit un bogat depozit de monede (aproximativ 200 exemplare) terminat cronologic cu mai multe monede de la anii 402, 408, 423 e.n. Această descoperire aduce o confirmare a existenței secolului al V-lea la Tomis, cu cele două nivele : Nivelul I₂ din prima jumătate a secolului V și Nivelul I₁ din cea de a doua jumătate a secolului V și, probabil, începutul secolului VI e.n.

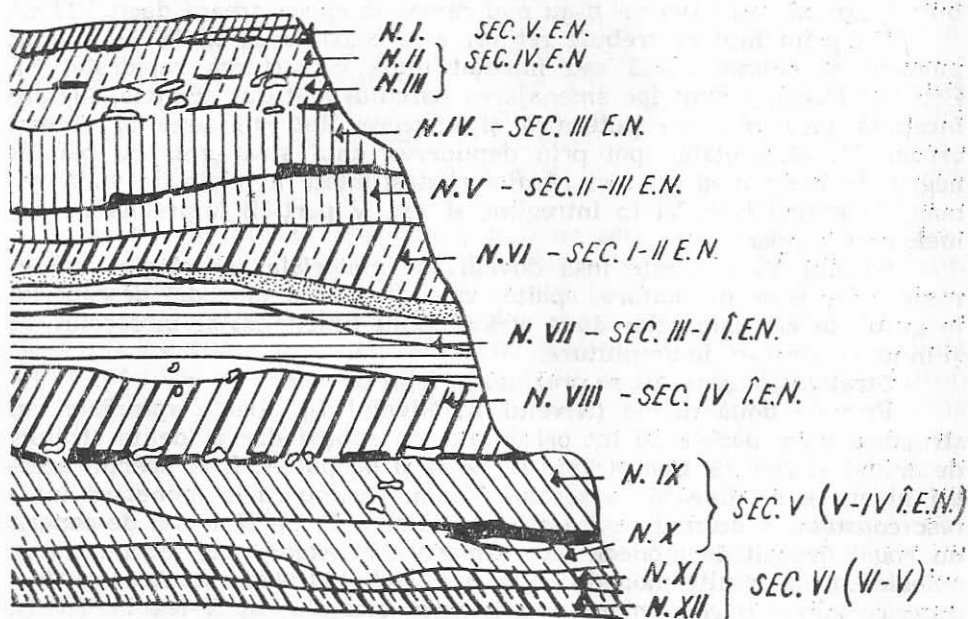
Nivelul I₂, cu arsură groasă, ajunge și acoperă plinta zidului estic al clădirii D, element important pentru datarea complexului și conexarea la camera F și la strada A.

Nivelul II, marcat de urmele unui incendiu, este databil spre sfârșitul secolului IV e.n.

Nivelul III, are aspectul unei podele de lut, cu depunere mare de țigle prăbușite și urme de incendiu. Pe acest nivel funcționa, în colțul de nord-est al camerei F, o vatră cu margini de piatră. Aparține secolului al IV-lea, foarte probabil primei jumătăți, datare confirmată și de monede. Acestui moment îi aparțin camerele F, C₁, C₂, canalul b din H, parțial străzile A și I. Deci *majoritatea monumentelor păstrate în zonă, au fost ridicate în secolul IV e.n.*

Nivelul IV, nivel de lut, se caracterizează în primul rând printr-un strat gros de incendiu (pământ ars la roșu, straturi succesive de cenușă și cărbune). Este cel mai gros strat de incendiu întâlnit până acum în epoca romană și el indică, cu siguranță, o violentă distrugere. Evenimentul a avut loc spre sfârșitul secolului III e.n. Tot pe N IV s-a descoperit o vatră în C₂ și o reparație a zidurilor în C₁.

CAMERA F **PROFIL SUDIC**

PLANȘA I

Nivelul V, a fost mai greu sesizabil, dar cu o vatră avînd gardină rectangulară din pietre simple, descoperită în F. De asemenea, o vatră în C₂ și un pavaj de țigle în C₁. După ceramică, aparține secolelor II-III e.n.

Nivelul VI, nivel sesizat pe mici porțiuni, s-ar putea data în secolele I-II e.n. Pe acest nivel s-a descoperit un pavaj din pietre mari, în C₂.

Locuințele epocii romane sînt ordonate de o parte și de alta a celor două străzi, strada A, cu direcția NV-SE ce reflectă și panta ce coboară spre mare, și strada I, cu direcția NE-SV, perpendiculară și în pantă pe strada A.

La nord-vest de strada A, se află o clădire (complex X) formată acum din trei camere: F, C₁, C₂. Spre nord-est se află complexul H, reprezentat de canalizări suprapuse, pavaje din lespezi și urme de ziduri, completate la nord de o scară și un posibil portic (E); la extrema estică e mărginit de strada I. La SV de strada A, se află complexele B (probabil rămășițele unor băi) M și J.

Clădirea X (cu camerele F, C₁, C₂) ne-a oferit date stratigrafico-cronologice dintre cele mai valoroase.

Încăperea F. Nivelele I₁ și I₂, cu ceramică și monede aparținând secolului V e.n., treceau peste zidurile acestei camere, fapt ce se repetă și în camerele C₁ și C₂, ceea ce indică încetarea funcționării clădirii în secolul V e.n.

Nivelul II, nivel de lut poros, afinat, galben-cenușiu, cu urme de incendiu, este databil spre sfârșitul secolului IV e.n., cînd zidurile camerei F erau încă în picioare.

Nivelul III, podea de lut, dură, cu depunere cenușie-gălbuie, are urme de incendiu și foarte multe țigle. N III a apărut cam la aceeași adîncime la care încep temeliile (cu unele plinte ale zidurilor de nord, est și sud). Încă o dovadă a funcționării camerei F pe Nivelul III este și un cuptor-vatră rectangular, cu margini de piatră fundate nu prea adînc, amenajat exact în colțul de NE al camerei F, cuptor ce aparține cu certitudine lui N III. În aceeași cameră F, nivelul III ne-a oferit 9 monede din secolul IV. Și în alte zone (C₂, O₁, O₂) monedele au confirmat datarea nivelelor II și III în secolul IV e.n.

N IV, are aspectul unei podele de lut galben, peste care s-au depus succesiv straturi, uneori groase, de arsură roșie, cenușă, cărbune, mortar și țigle innegrite. Sînt primele urme foarte evidente ale unui mare incendiu. Ceramica aparține epocii romane timpurii, secolului al III-lea, cu unele elemente ce anunță veacul următor, ceea ce permite datarea în a doua jumătate a secolului III e.n. Nivelul IV atinge numai fundațiile zidurilor F, așa încît se pare că *încăperea nu exista încă* la acest nivel (în a doua jumătate a sec. III e.n.).

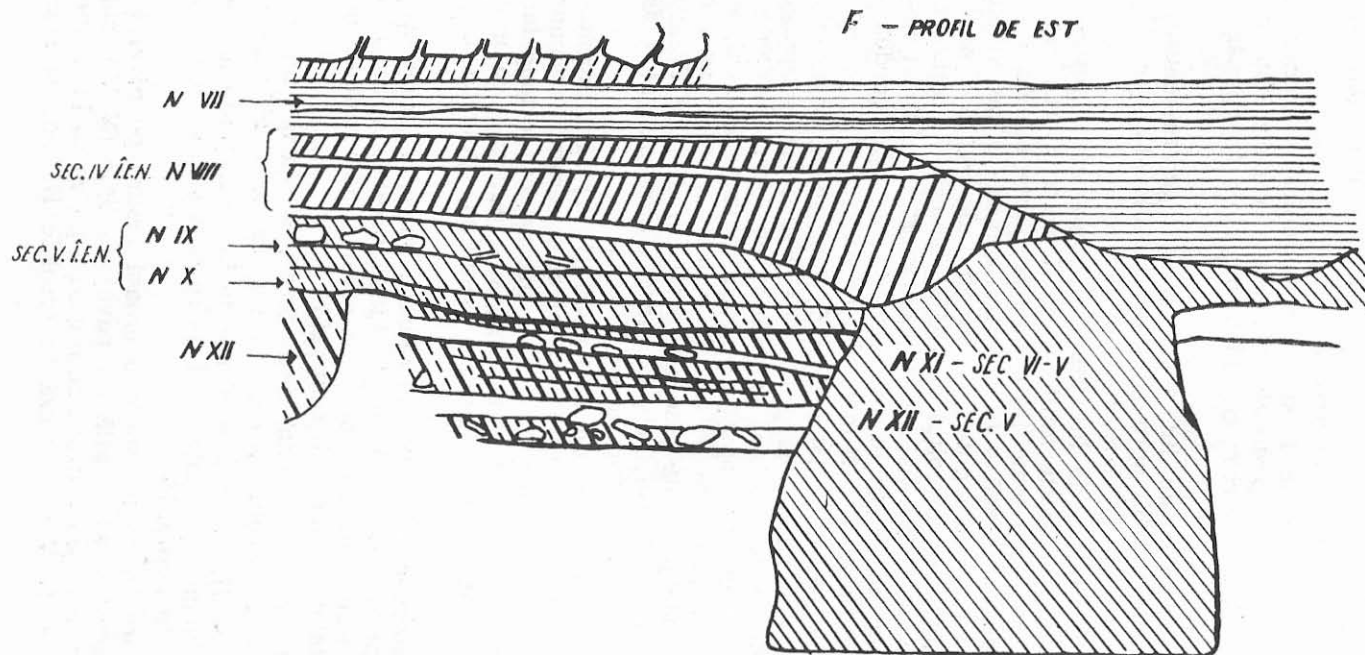
Puțin mai jos apare un nou nivel (N V) fără incendiu sau alte urme deosebite, greu observabil, cu material ceramic asemănător, dovedit însă de o vatră mare (diametru 1 m), relativ rectangulară, cu gardină din pietre mari regulat aranjate, arse puternic, cu multă cenușă, cărbune și pămînt ars în mijloc. De asemenea, urme de nisip de mare, cu scoici.

N VI, apare ca un nivel de călcare, puternic incendiat și în unele porțiuni cu nisip și scoici de mare. Lîngă peretele vestic al camerei F, un zid din pietre și lut zace pe acest nivel, fiind răzuit de nivelul ulterior (N V) și tăiat de fundațiile camerei F.

Camera C₁. După răzuirea modernă, a rămas un singur nivel (N I₂), databil în secolul V e.n., care trece peste zidurile camerei C₁.

N II și N III, cu urme evidente de incendiu peste lutuiei galbene, se află la adîncimi apropiate unul de celălalt și asemănătoare ca structură. Databile în secolul IV.

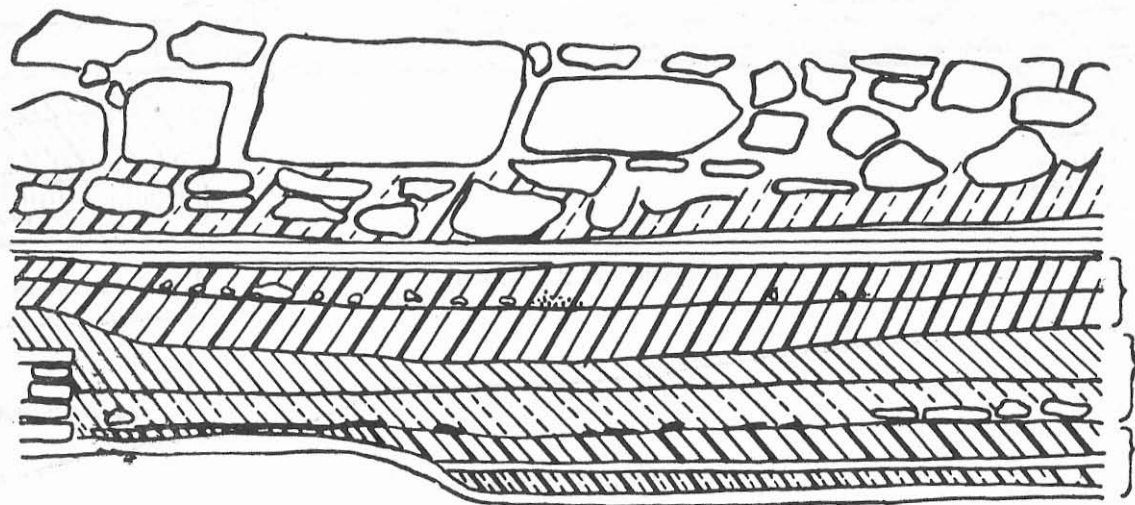
N IV, are în colțul sudic o groasă arsură pe nivelul galben-cenușiu. Sub acest strat se află un pavaj de țigle (N V₁), sub care am descoperit nivelul V₂, constituit de o groasă podea de lut galben, aproape curat. N IV și N V se datează în secolele III e.n. și respectiv sec. II-III e.n.

PLANȘA II

0.2 SUD
PROFILUL DE NORD

ZID
SEC. III Î.E.N.

ZID
SEC. V Î.E.N.

N VI , SEC. I-II E.N.

N VII , AMESTEC ELENISTIC.

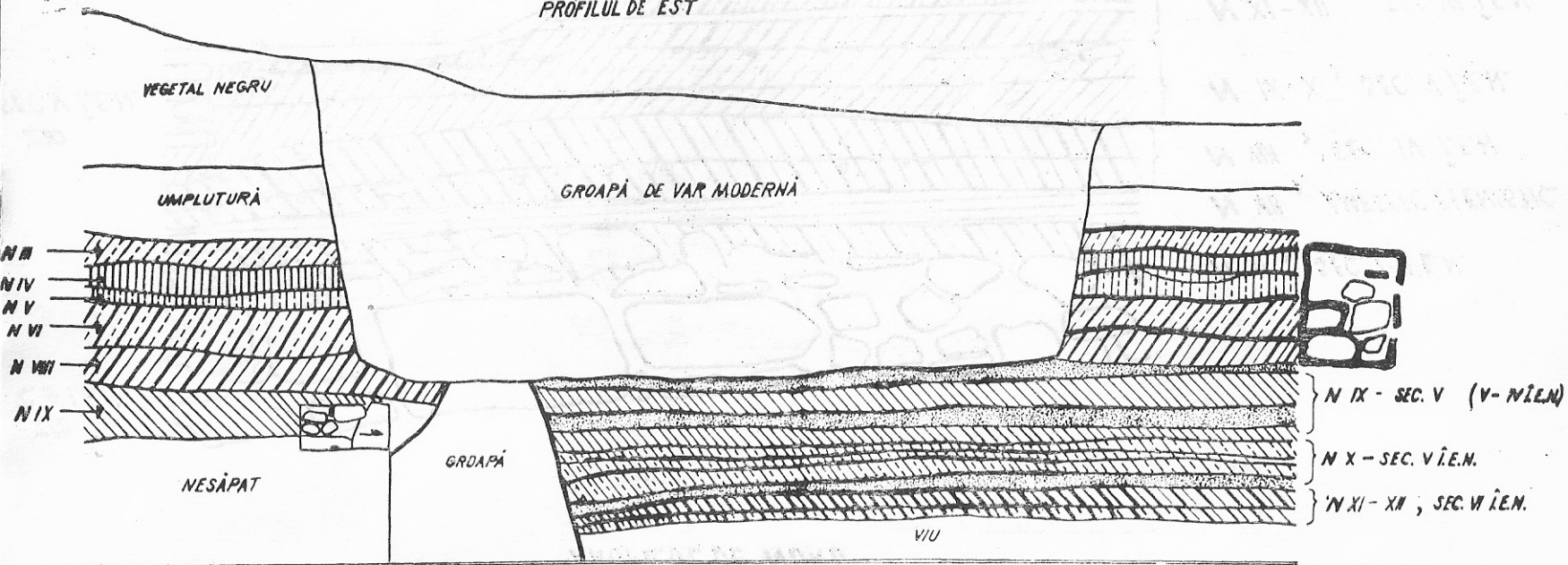
N VIII , SEC. IV Î.E.N.

N IX-X , SEC. V Î.E.N.

N XI-XII , SEC. VI Î.E.N.

PLANȘA III

0.2 NORD
PROFILUL DE EST

PLANȘA IV

La zidul de vest al camerei C_1 , se observă o reparație mai bine spus o îngroșare a peretelui inițial, cu un rînd de pietre, dar fără fundație, ce zace exact pe depunerea de țigle de pe N V, deci reparația zidului vestic din C_1 s-ar data la N IV, adică la sfîrșitul secolului III e.n. În plus, pavajul de țigle și podeaua groasă de lut galben curat (V_1 - V_2) nu se întîlnesc (ca structură și dimensiuni) în camera F, unde N V și VI au o cu totul altă conformație. Iar la zidul de est al camerei C_1 , sînt evidente trei faze de construcție, cea inferioară corespunzînd lui N V, cea mijlocie lui N IV, iar faza superioară nivelului III.

În concluzie, camera C_1 , cu toate că a funcționat pe N III și N II (secolul IV), la fel cu încăperile F și C_2 ale aceleiași clădiri X (zidurile celor trei camere, la partea lor superioară — secolul IV — sînt întreșute și au aceeași tehnică de construcție din pietre și pămînt), a avut și o viață anterioară secolului IV e.n., începînd din secolul II e.n., fiind distrusă și reparată încă de două ori (la sfîrșitul sec. III e.n. sau la începutul secolului IV e.n., după atacuri puternice și incendierea cartierului și spre sfîrșitul secolului IV sau la începutul secolului V e.n.).

Camera C_2 , ne-a oferit date stratigrafice asemănătoare. Un element remarcabil este descoperirea, în colțul de SV al camerei, a unei vetre mari semicirculare, cu margini din pietre mari, fără mortar, pavată în interior cu pietre neregulate și cu un gros strat de nisip de mare cu scoici, totul puternic ars. Vatra aparține nivelului IV.

C_2 face parte din clădirea X, datată în secolul IV. Vatra, plasată în colțul camerei, lipită de ziduri, ridică problema funcționării camerei C_2 și înainte de secolul IV, cel puțin în a doua jumătate a secolului III. Nivelul de funcționare al vetrei — IV — a fost puternic incendiat.

N V este bine reprezentat de o podea de lut, cu foarte puternică arsură roșie și cenușă și de o vatră în colțul opus, de NE, asemănătoare ca dimensiuni și conformație cu vatra din colțul de SV, descrisă mai sus.

N VI este constituit de un pavaj din pietre mari, cu lutuiei, arsură și cenușă. Pavajul trece pe sub vetrele de mai sus. Incendiul de aici, ca și cel de pe N VI din camera F sînt deocamdată singurele indicii ale unei distrugerii violente în secolul II e.n.

Zidul de vest, dar mai ales cel de est, atît pe fața interioară cît și pe cea exterioară (la strada I) prezintă două evidente faze constructive, ce confirmă cronologia locuinței și — prin conexiuni — a străzii I și a complexului H, cu canalele adiacente.

Locuința D. Este, împreună cu B-J, printre puținele clădiri cu ziduri de piatră și mortar. Ceea ce a mai rămas din ziduri face parte din fundații (late de 1 m).

În partea nordică a peretelui de răsărit, se mai păstrează o plintă exterioară de pe care pornește un nivel cu arsură groasă — N I_2 , ce aparține secolului V e.n. Pe lîngă nivelul I_2 și plinta susmenționată, noi elemente de datare au apărut pe latura de sud, în apropierea zidului F. În primul rînd, zidul ce forma latura nordică a camerei G, țesut cu zidul vestic al camerei F, a fost tăiat la momentul fundării camerei

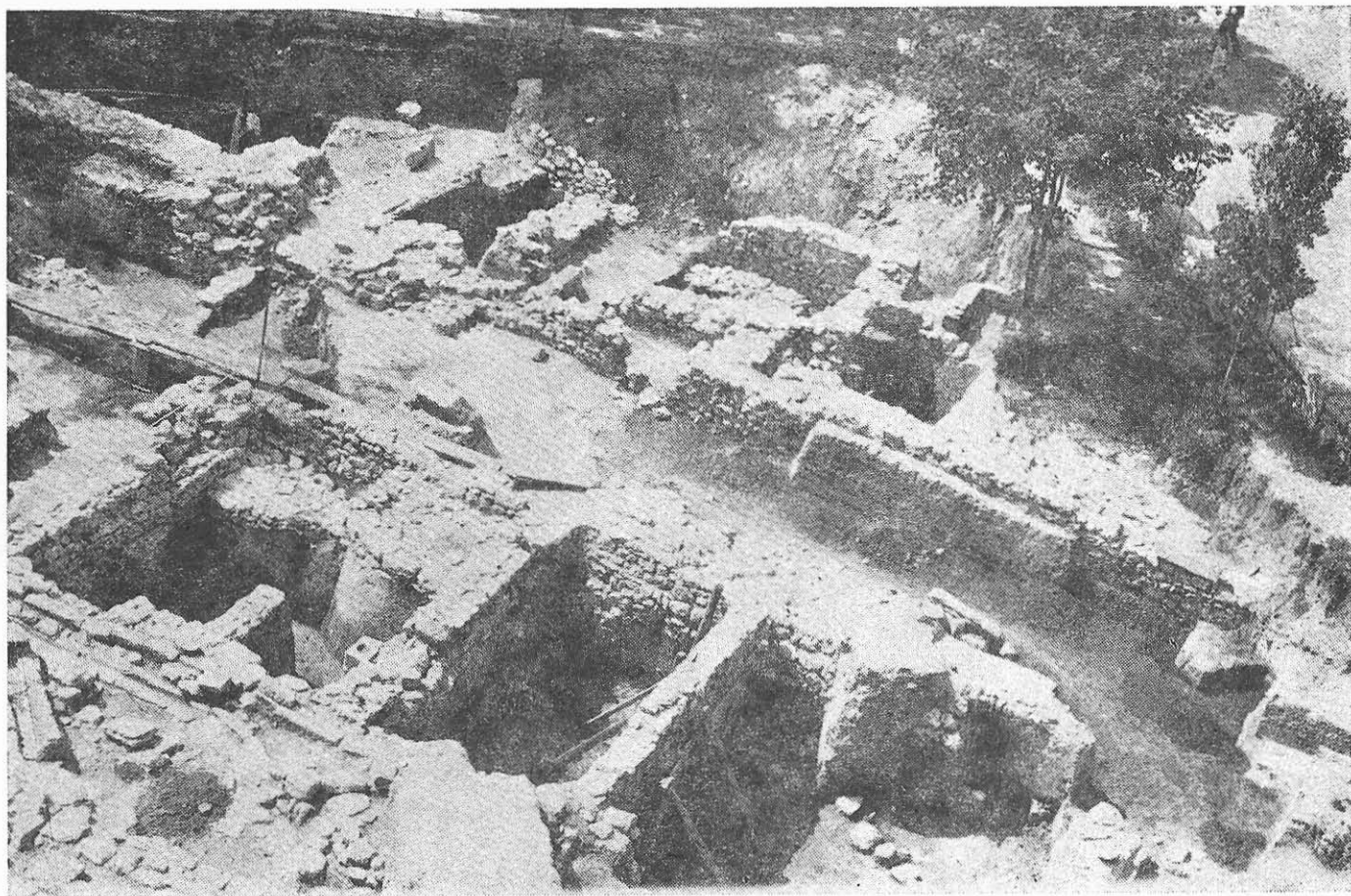

Fig. 2. Vedere generală — partea de vest.

D, șanțul de fundație al zidului D (vizibil în profil) pornind de la N I₂. În al doilea rând, fundațiile cu mortar ale zidurilor D, prind în ele (fără să le taie) câteva mari pietre și lespezi ce zac pe N III. Toate acestea dovedesc posteritatea clădirii D (sec. V e.n.) față de clădirea X.

Strada A. Direcția străzii, coborînd în ușoară pantă (NV-SE), reprezintă axul de bază al urbanisticii acestui cartier, clădirile adiacente avînd zidurile paralele și perpendiculare față de acest ax.

Strada avea lățimea de 5 m, mărginită de zidurile locuințelor X, B, M, J și întretăiată perpendicular de strada I. În mijlocul străzii A, am descoperit un canal de scurgere pentru apele de deversare, lat de 1,10 m și adînc de 0,95 m. Pereții laterali ai canalului sînt formați din mari lespezi, dreptunghiulare, cu orificii laterale de scurgere. Deasupra canalului fuseseră așezate lespezi mari la orizontală, din care s-au păstrat doar câteva, prăbușite în canal. Suprafețele laterale ale străzii au fost pavate cu pietre de mai mari dimensiuni bine bătut în lut. Am surprins trei faze succesive constituite fiecare dintr-un strat de lut foarte dur peste care s-a întins și s-a presat pietrișul. Cea de a treia fază este reprezentată de pietre mari, așezate regulat, cu fețele la orizontală.

Relația dintre cele trei etape suprapuse ale străzii și nivelele locuinței X, ne-au condus la ipoteza următoare: faza I = N III (secol IV e.n.), faza II = N II (secol IV e.n.), faza III = N I (secol V e.n.).

De asemenea, nivelul ultim al străzii, cu lespezile ce acoperă canalele din A și I, corespunde cu exactitate unei intrări cu dale de piatră în locuința J (sec. V), ca și cu nivelul plintei din D (discutat mai sus) ce trece peste camerele F, C₁, C₂.

Oricum, întreaga ceramică din interiorul canalelor aparține grupei tirzii, romano-bizantine, cu procentajul cel mai ridicat pentru secolele V-VI. În ceea ce privește nivelările succesive pe care zace pietrișul pavajelor, el conține ceramică amestecată, elenistică și romană.

Sector B. M. J. Latura de sud a străzii A este mărginită pe toată lungimea de un zid puternic, lat, (1 m) cu fundații adînci pînă la pămîntul viu, din piatră și mortar.

În capătul de est, la înălțimea ultimei etape a străzii, conexîndu-se exact cu N I₂ și cu plinta celui alt edificiu din ziduri cu mortar — D, se află o intrare, bine păstrată, din dale mari de piatră.

În partea de vest, o cameră pavată cu pietre și mortar (un ade-vărat planșeu) făcea desigur parte din complexul unor terme, avînd în vedere *suspensurae*-le descoperite aici *in situ*.

Aceste ziduri taie în zona B-M, alte ziduri din secolele IV și II-III e.n.

Complex H. La nord de clădirea X, s-a descoperit un complex dintre cele mai interesante.

Imediat sub nivelarea și răzuirea modernă a apărut un pavaj din lespezi mari, rectangulare, de calcar, ce acoperă în prezent o suprafață de 13,5 m². Este mărginit la sud de un zid demantelat la nivelul pavi-

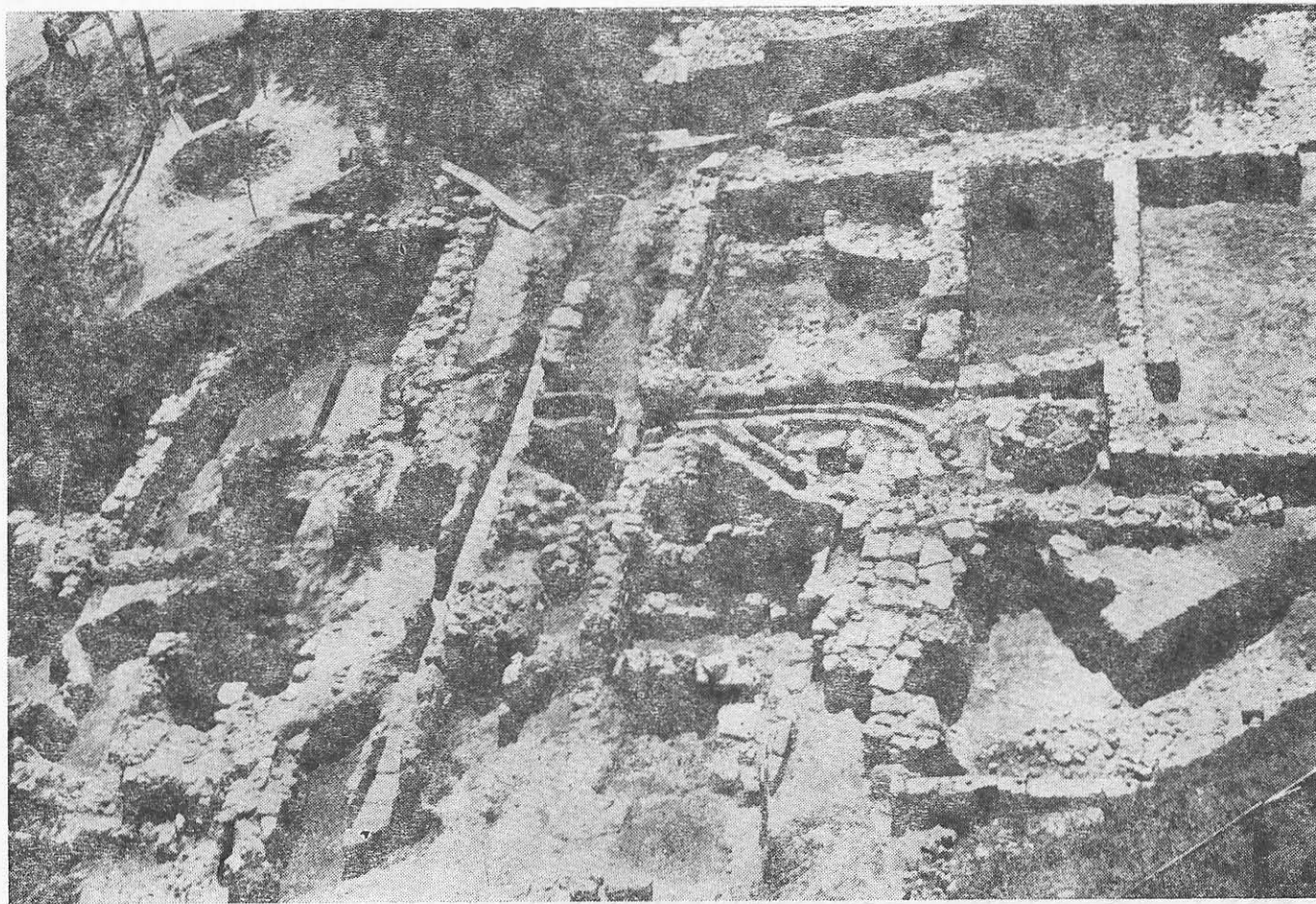

Fig. 3. Vedere generală.

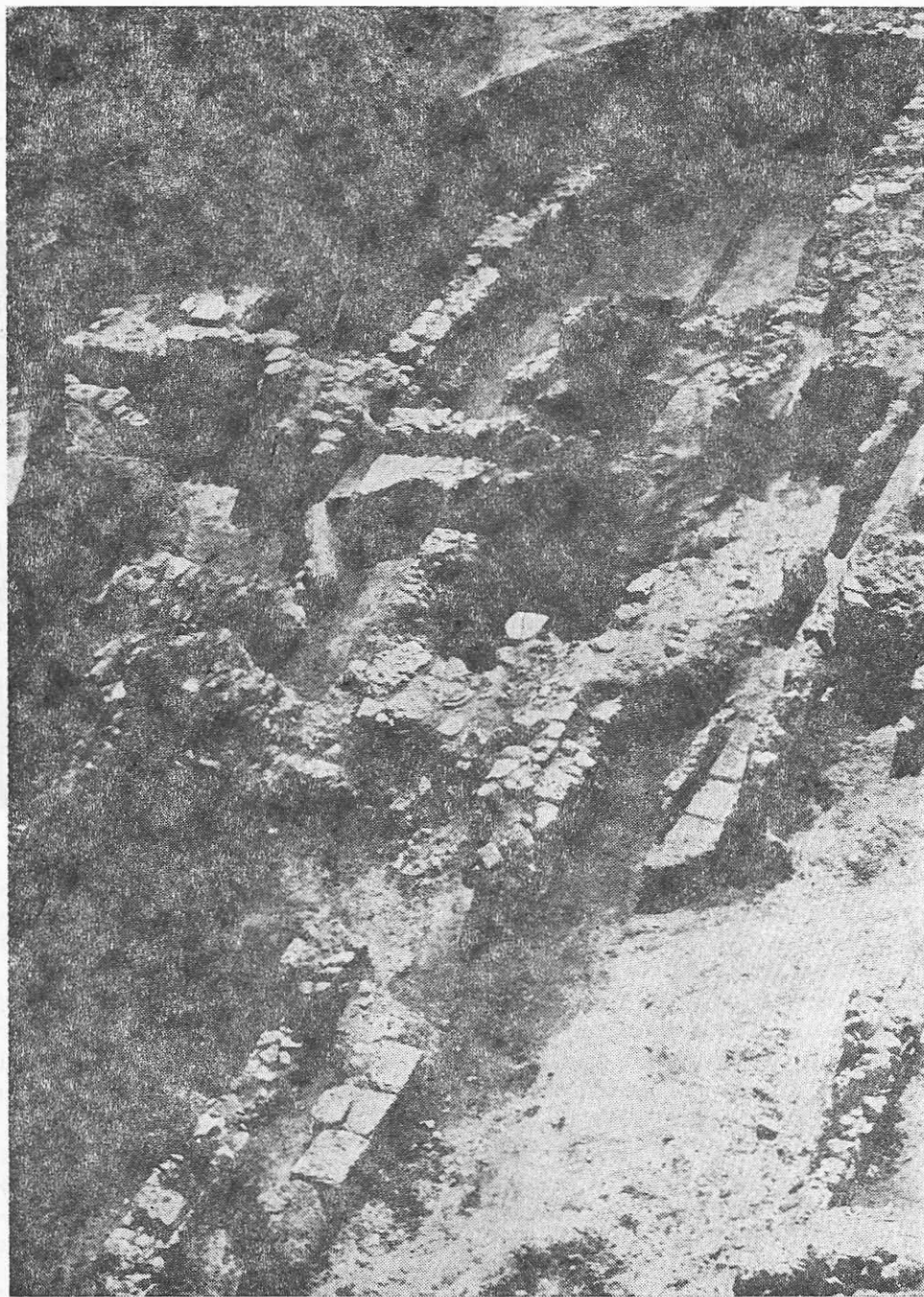

Fig. 4. Partea de est a săpăturilor.

mentului. Exact de la același nivel pornește spre SE un canal (a), către canalul central din strada I.

Pavimentul și canalul descrise mai sus, aparțin unei construcții din secolul V e.n. (N I₂). Ele acopăr, din punct de vedere stratigrafic, alte construcții, cronologic anterioare (o cameră și un canal b — probabil o stradă — între complexul H și camera C₂ din complexul X).

Fig. 5. Vedere de la est.

Canalul b are o altă orientare față de canalul a și el continuă sub pavimentul din secolul V. El este (din punct de vedere constructiv) contemporan, construit în același timp cu camera de la NE și cu locuința C₂ — deci se poate data în secolul IV e.n.

Zona O₁, O₂, P. Se verifică și aici stratigrafia și cronologia epocii romane. Răzuirea modernă a afectat aici mai mult decât în rest, chiar și nivele cu ziduri din secolul IV e.n. Totuși, se mai păstrează fundul și parte din pereții laterali ai canalului străzii I, ca și cele două etape ale unui canal lateral din țigle, din secolul V e.n.

Din secolul IV e.n. se păstrează părți ale unui pavaj din lespezi ce trece peste ziduri mai vechi, ale unor clădiri distruse și incendiate în a doua jumătate a secolului III e.n. (nivelele trec peste plintele vizibile ale zidurilor). De asemenea, s-au păstrat marginea și porțiuni din trotuarul estic al străzii, cu două etape, din secolele III-IV.

Fundațiile din secolul III întrerup ziduri mai vechi, din secolele I-II e.n. În partea de vest a străzii I, peste N VII (nivelare, umplutură

cu materiale amestecate elenistice), am descoperit un ferm pavaj din pietre și lut bine bătute, ce aparține de sigur străzii I în secolele I-II e.n. Două mari gropi, ce pornesc de la suprafață, cu materiale arheologice din secolul VI e.n., ajung pînă la pămîntul viu.

Fig. 6.C₂ interior — faze ale fundațiilor.

Un fapt curios, demn de menționat, este fragmentul unui zid din pietre și lut, ce zace direct pe un strat de dărîmătură din cărămizi, ulterior pavajului din secolul IV e.n.

* * *

Aminteam mai sus că păstrarea intactă a monumentelor romane a dus la micșorarea apreciabilă a suprafețelor de cercetat pentru epoca greacă (din 700 m² au mai rămas aproximativ 122 m²).

Un alt neajuns constă în faptul că unele elemente deosebit de importante din epoca greacă (nivele, vetre, ziduri, pavaje, gropi, locu-ințe-bordeie), nu au putut fi investigate în întregime, ci parțial, datorită poziției lor sub monumentele romane. Drept urmare, unele din observațiile și concluziile noastre au, poate, patina neclarității.

Odată cu cel de al VI-lea nivel, lua sfîrșit epoca romană.

Cel de al VII-lea strat, de sus în jos, a fost întilnit rar, numai în unele zone unde are o structură specială. El nu reprezintă de fapt un nivel de călcare propriu-zis, fiind constituit din unul sau două straturi,

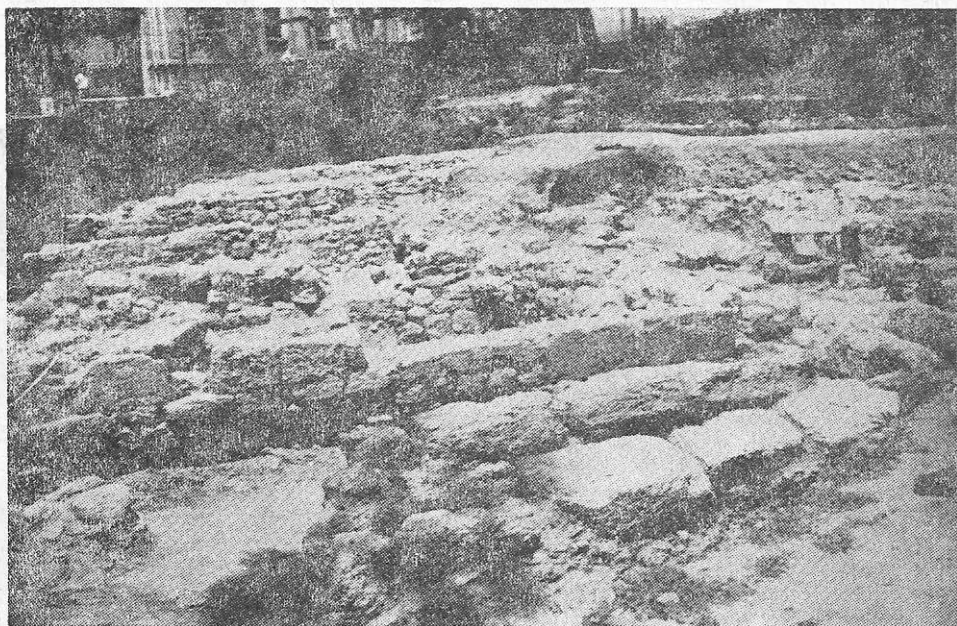

Fig. 7. În prim plan — canalul străzii I. În spate — complexul X cu pragul intrării.

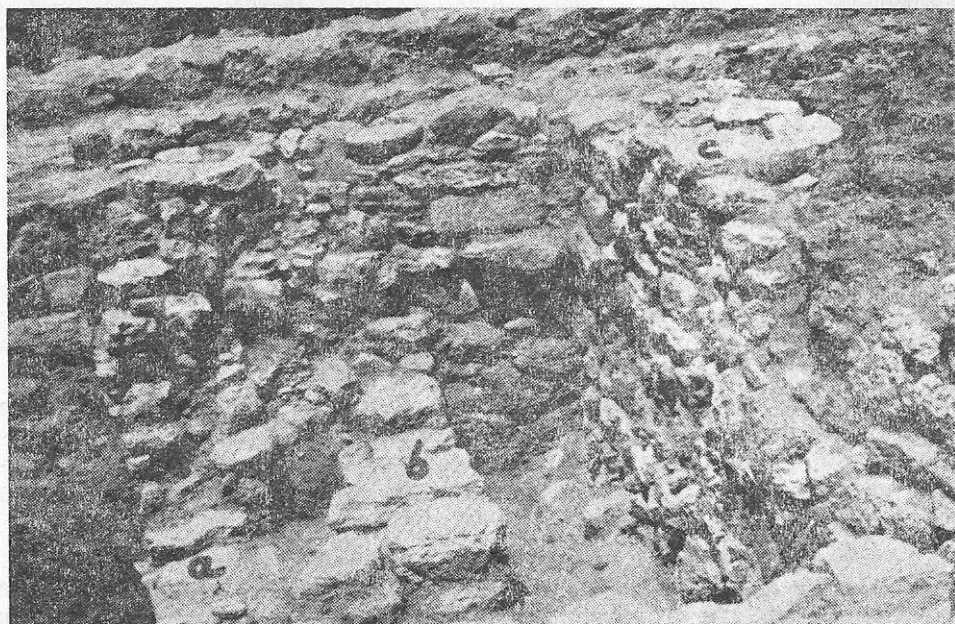

Fig. 8. Camera F. a, b, c — etapele extinderii.

cu numeroase gropi, cu materiale arheologice diverse, amestecate, din epoca elenistică tirzie și chiar, mai rar, romană timpurie. Deseori, stratul VII lipsește, făcându-se trecerea de la nivelul VI la nivelul VIII, ultimul fiind datat în secolul IV î.e.n. sau spre sfârșitul acestui secol.

Acest fapt, carecum curios, ne obligă deocamdată la concluzia că în această microzonă a Tomisului antic lipsesc dovezile locuirii, sau mai bine spus a locuințelor pentru o lungă perioadă, din secolul III î.e.n. până la începutul secolului I e.n.

De notat totuși că pe foarte mici suprafețe (în F, E) au apărut indiciile unor podele, reprezentate de înguste lutuieli succesive galben-verzui, uneori chiar cu depuneri subțiri de cenușă. Lăsind la o parte observația de mai sus, nu putem trece cu vederea faptul că stratul în cauză a dat numeroase materiale arheologice din epoca elenistică, secolele III-I î.e.n. (ceramică, cupe deliene, opaițe, toarte stampilate, monede) ceea ce dovedește că nu departe de spațiul săpăturii, Tomisul elenistic își continua viața.

Cel de al VIII-lea nivel este bine constituit, acoperit cu un strat foarte gros de incendiu și se întinde în toată zona (în afara străzilor cu canale, a căror amenajare în epoca romană a dus la distrugerea straturilor grecești. Depunerile de pe acest nivel, groase între 20—45 cm, conțin materiale arheologice unitare, databile în secolul IV î.e.n.

În unele părți (F, J, C₁, E) stratul acesta din secolul IV î.e.n. este mai gros, cu 2—3 nivelări succesive de lut galben bătătorit, fiecare cu strat de arsură.

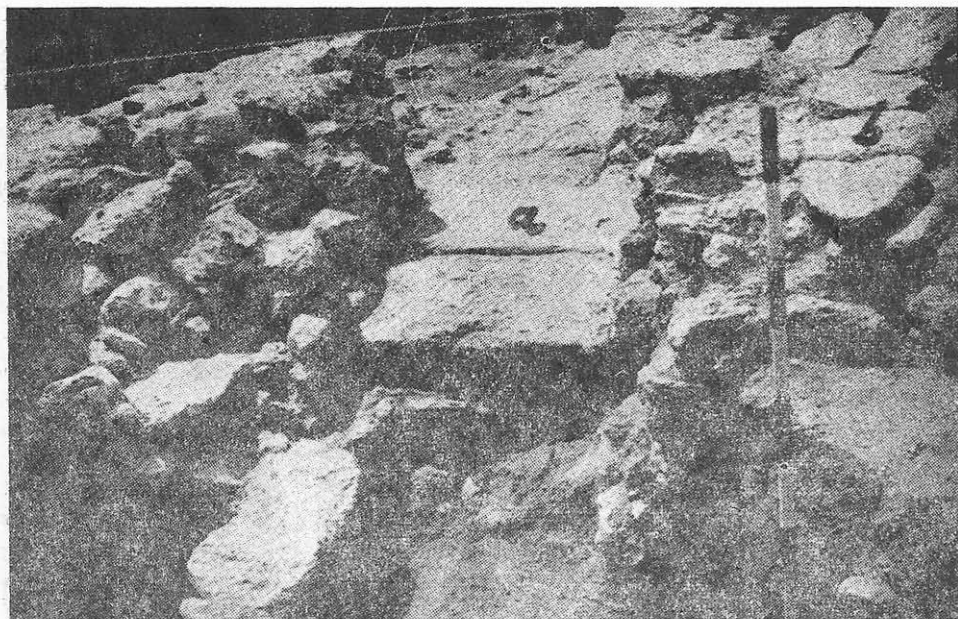
Pe lângă podele și verte (F și P), acestui N VIII îi aparțin ruine de ziduri din piatră și pământ. Mai bine păstrate sînt două ziduri în caroul G, care au funcționat în secolul IV î.e.n., distruse odată cu incendiul amintit de la sfîrșitul veacului; fundațiile acestor ziduri zac însă pe N IX ceea ce ne face să bănuim construirea lor încă din secolul V î.e.n. În C₂, pe N VIII zace un zid îngust de 0,30 m, construit îngrijit, răzuit și acoperit de N VI (N VII lipsește și aici).

De asemenea, în O₂ nord s-au descoperit fragmente de ziduri de locuință (lucrate într-o tehnică asemănătoare emplectonului marilor ziduri) databile în secolul IV î.e.n.

Incendiul deosebit de violent de pe acest nivel a fost descoperit pretutindeni, avînd deci un caracter general. Care este cauza acestei masive distrugerii petrecute spre finele veacului IV î.e.n., este mai greu de precizat. Comparația cu Histria nu ne ajută cu exactitate, părerile fiind împărțite, acolo, între expediția lui Filip II împotriva lui Atheas și cea a lui Lysimach⁹.

Nivelele IX și X, constituite uneori chiar din mai multe podele de lut succesive (după părerea noastră refaceri repetate locale, fără semnificații generale), cu arsuri pe fiecare din ele, databile în secolul V

⁹ M. Coja, *Zidul de apărare al cetății Histria și împrejurările istorice ale distrugerii lui în sec. al IV-lea î.e.n.*, în SCIV, 3, 1964, p. 383. D. M. Pippidi, în DID, I, 1965, p. 218, nota 149.

Fig. 9. a — canalul sudic; b — pavajul intrării în M-J.

Fig. 10. a — canalul străzii I; b — camera T.

i.e.n. (pe bază de ceramică grecească tipică și monede), au fost întâlnite în cele mai multe carouri, chiar și în spațiul străzii A, acolo unde canalul nu ajunge la nivelele grecești (în F, D, G, B, M, J, A, E, O₁, O₂ nord, O₂ sud, U).

Deosebit de evidente au apărut podelele unor locuințe de suprafață, de obicei cu ziduri din piatră și pământ, fără fundație, în O₂-nord și O₂-sud, în P, M, J și A.

Aminteam deja că, în G, două fragmente de ziduri porneau de pe N IX, deci ipoteza existenței lor cel puțin la sfârșitul secolului V i.e.n., continuând în sec. IV i.e.n. în întregime.

În O₂-sud, cu corespondență în O₂-nord, un zid îngrijit lucrat, din pietre mijlocii tăiate regulat, în lungime de 3,50 m, (spart la mijloc de o mare groapă romană din secolul VI e.n.) funcționa pe nivelele IX și X (mărginind o locuință de suprafață, cu o vatră în colțul ei de sud-est), demantelat ulterior la N VIII — ce trece în modul cel mai vizibil peste zid.

În P am descoperit un zid lat de 0,40 m, corespunzând unui nivel cu ceramică unitară databilă în secolul V i.e.n., demantelat și el la începutul secolului IV i.e.n.; zidul coboară însă pînă la pământul negru-castaniu (vegetalul antic) ceea ce ridică problema construirii sale încă de la N X, pe la sfârșitul secolului VI i.e.n.

Bazele unor ziduri din secolul V s-au păstrat și în capătul estic al străzii A, în colțul de est al caroului J și în M.

În special în zona M, am descoperit o situație din cele mai concludente. Aici N IX-X este reprezentat de un singur nivel de călcare galben-cenușiu aflat deasupra stratului negru-castaniu curat și de un *pavaj din pietre* de dimensiuni mijlocii, lat de 0,80 m și lung în prezent de 5 m, terminat la *pragul de intrare* (format din lespezi rectangulare) *al unui puternic zid* de piatră și pământ, fără fundație (adîncit numai cu 5—8 cm în negru-castaniu). Interesant ni se pare modul de construire al acestui zid de locuință din secolul V i.e.n., după modelul cunoscutului zid grec cu emplecton. Peste ruinele zidului trece nivelul cu groasă arsură de la sfârșitul secolului IV i.e.n.

Pe una din lespezile de la intrare și între două pietre din pavaj am descoperit două monede histriene cu roată care, împreună cu ceramica, datează complexul descris mai sus în epoca clasică, pînă spre sfârșitul secolului IV i.e.n.

Zidul trece cu capătul său de răsărit peste marginea unei gropi (nu putem ști deocamdată dacă e vorba de o groapă-bordei) în care am descoperit ceramică de la sfârșitul secolului VI i.e.n. și începutul secolului V i.e.n., împreună cu cîteva vîrfuri de săgeată — *semne pre-monetare*.

Monedele histriene de tipul „cu roată” descoperite în săpăturile noastre merită o atenție specială. Raportat la spațiul redus al săpăturilor, Tomisul a oferit (pentru prima dată) o cantitate importantă

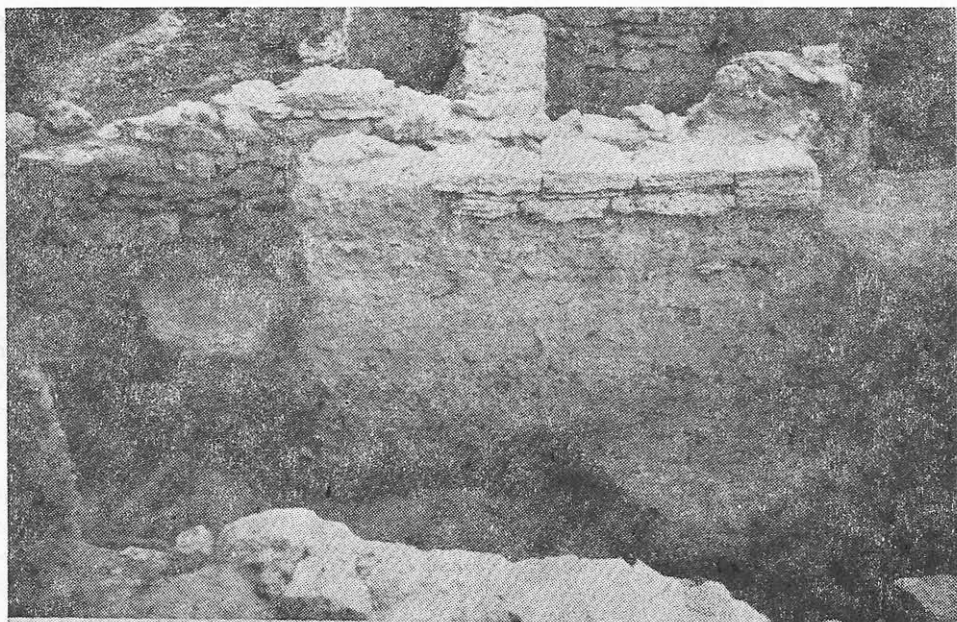

Fig. 11. O — bordura străzii I.

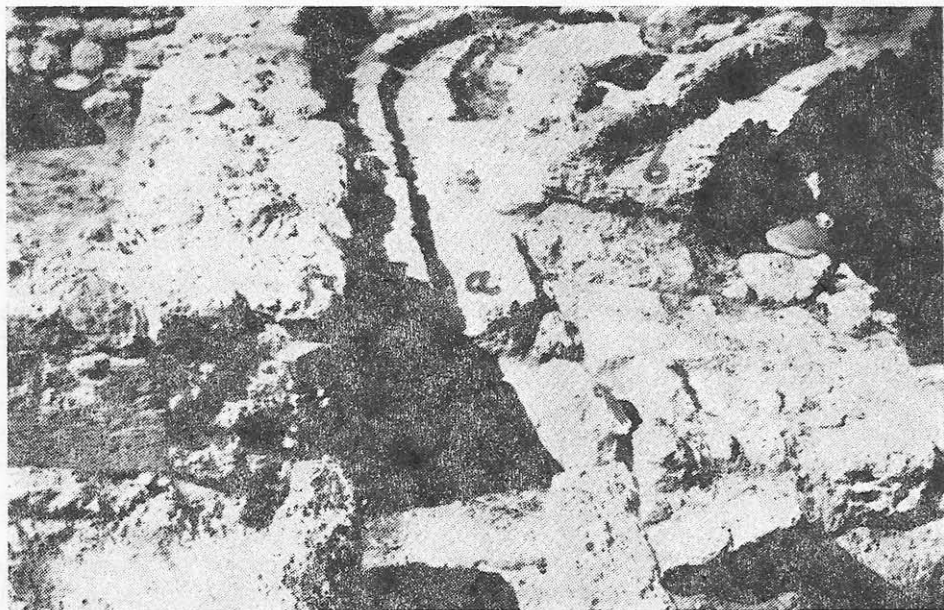

Fig. 12. a — canalul a din zona H; b — canalul b din H; c — camera C.

de monede de bronz histriene avînd pe avers roata cu patru spițe și pe revers legenda IΣT¹⁰.

Din totalul de 28 exemplare, un număr de 14 au fost descoperite pe nivelul X (prima jumătate a sec. V î.e.n.) și 14 pe nivelul IX (a doua jumătate a sec. V î.e.n.). Un număr de 7 monede au pe revers legenda IΣT.

Serierea și clasificarea după modul și nominal este arbitrară, întrucît nu există limite reale între grupe. Constatăm doar că marea majoritate a monedelor, atît la Tomis cît și la Histria sau Roxolani, au diametre între 12—13 mm (marea majoritate au 12 mm) și greutatea între 1—2 gr.

Monedele cu roata au suscitât vii discuții. Astăzi este clar că astfel de monede reprezintă emisiuni ale Histriei. Ultimele opinii admit că emiterea de către Histria a monedelor cu roata se plasează în sec. V î.e.n.

Ultimele nivele (XI-XII), primele din punct de vedere cronologic, apar în majoritatea zonelor în care am izbutit să ajungem la pămîntul viu.

N. XI are deseori consistența unei podele din lut galben-verzui sau galben-cenușiu, dar pe mici suprafețe, nivel subțire, cu straturi de arsură neagră și cenușă. Mai ușor de observat în O₂-nord și O₂-sud, în E (unde am descoperit și vetre), F și C₂. N. XII apare mai mult ca un strat negru-castaniu pigmentat, subțire, cu multe scoici sfărîmate, cu pietriș și ceramică, peste stratul castaniu-gras curat (vegetalul antic). Ambele niveluri au peste tot aceeași culoare, structură, granulație și consistență. Rareori, dar evident — ca în C₂, O₁, O₂-nord, O₂-sud — este reprezentat printr-o îngustă lutuială acoperită de pietriș foarte mărunț, nisip, scoici, ceramică.

Nivelele XI și XII aparțin secolului al VI-lea î.e.n., cea de a doua jumătate.

De la aceste nivele sînt săpate în pămîntul viu gropi, relativ circulare, cu margini drepte sau în clopot, în care am descoperit materiale arheologice (mai bogate în M, J, O¹).

Mult mai interesante, ridicînd probleme și întrebări nu prea simple referitoare la începuturile Tomisului, sînt cîteva locuințe-bordeie (locuințe cu podea adîncită în pămînt) din carourile F, C₂, O₂-sud și P. Astfel, în F, de la ultimul nivel pornesc în pămîntul viu două locuințe adîncite alăturate, dintre care doar una (F₂) a putut fi mai lesne cercetată. Ambele au pereții albiați, adîncindu-se în pămîntul viu cu 0,60 m. Conturul în plan este oval alungit cu una din jumătăți mai

¹⁰ Acest tip de monedă este atribuit Histriei secolului V î.e.n. cf. C. Preda, *Monedele histriene cu roata și legenda IΣT*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 21—35. A. G. Zaghinailo — la Roxolani pe Nistru, în *Materiale po arheologii severnovo Pricernomoria*, Odesa, 5, 1966, pp. 100—131. Monedele de la Tomis publicate de C. Scorpan, *Contribuție la circulația monetară de la începuturile cetății Tomis*, în *PEUCE*, 1975, p.

largi (ca la Tariverde). În bordeiul nr. 2-F, distrus în jumătatea sudică de o groapă-clopot de la sfârșitul secolului V — începutul secolului IV î.e.n., s-au găsit la bază, într-un strat galben-cenușiu, multe pietre de

Fig. 13. În prim plan — pavajul și canalul *b* din H (sec. IV e.n.).
În spate, fântina.

dimensiuni mijlocii, acoperite cu straturi succesive de cenușă compactă sau pământ brun cu cenușă, acoperite și ele, definitiv, în faza finală, de două straturi de arsură neagră — urme ale unui puternic incendiu, incendiu ce este contemporan cu N XI. Materialul arheologic din lo-

cuințele-adâncite din F' este caracteristic celei de a doua jumătăți a secolului VI î.e.n.

O altă locuință-bordei (F₃) am descoperit în sudul caroului F, ușor adâncită (0,30 m) în pământul viu, cu o încadrare cronologică asemănătoare, a cărei margine de est (singura, de altfel, ce putea fi cer-

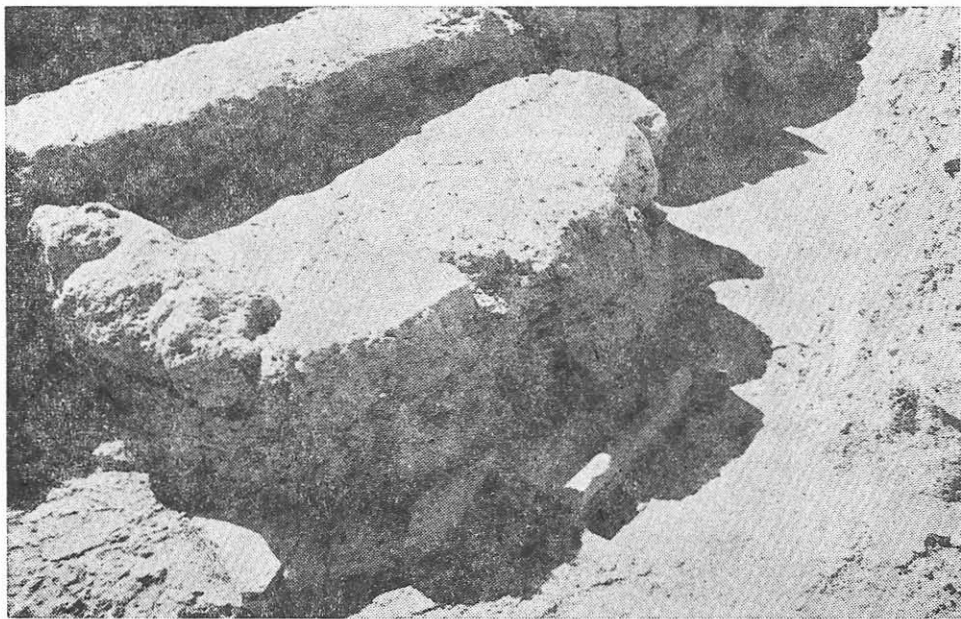

Fig. 14. Vatra din E.

cetată) păstrează urmele unor gropi de pari, și — mai ales — un rând de pietre mari, care serveau probabil la susținerea pereților de lemn și lut ai acestor locuințe adâncite în pământ (analogie Panticapeia).

În C₂, s-au păstrat urmele, neincendiate însă, ale unei locuințe-bordei asemănătoare, cu podea adâncită în pământul viu.

În O₂-sud am descoperit două asemenea locuințe, fără ca vreuna să poată fi cercetată în întregime, locuința 1 fiind distrusă parțial de o groapă, iar locuința 2 fiind acoperită în mare parte de o zonă încă nesăpată.

Locuința-bordei 1 se adâncește, albiat, în pământul viu, pînă la 0,30 m, avînd fundul acoperit cu lut galben-cenușiu, nivel ce se prelungește în continuare, peste pământul viu, și în afara gropii propriuzise. Urmează un strat de cenușă, acoperit din nou de o podină de lut, ce susține la rîndul ei un strat de incendiu final. Peste bordeiul 1 se întind la orizontală, nivelele X-IX din secolul V, (podeaua unei locuințe de suprafață, cu zid de piatră la vest).

Locuința-bordei nr. 2, este mai adincă (0,70 m), cu margini verticale. La baza gropii sale am descoperit trei nivele de lut, adevărate podine foarte dure, puternic arse, încît fac impresia unei acțiuni deliberate pentru amenajarea și obținerea unor podele salubre. (Aceeași acțiune intenționată de ardere a podelelor de lut o întîlnim și la primele nivele din zonele E și O₂-nord). Și această locuință-bordei este acoperită cu un strat de incendiu general.

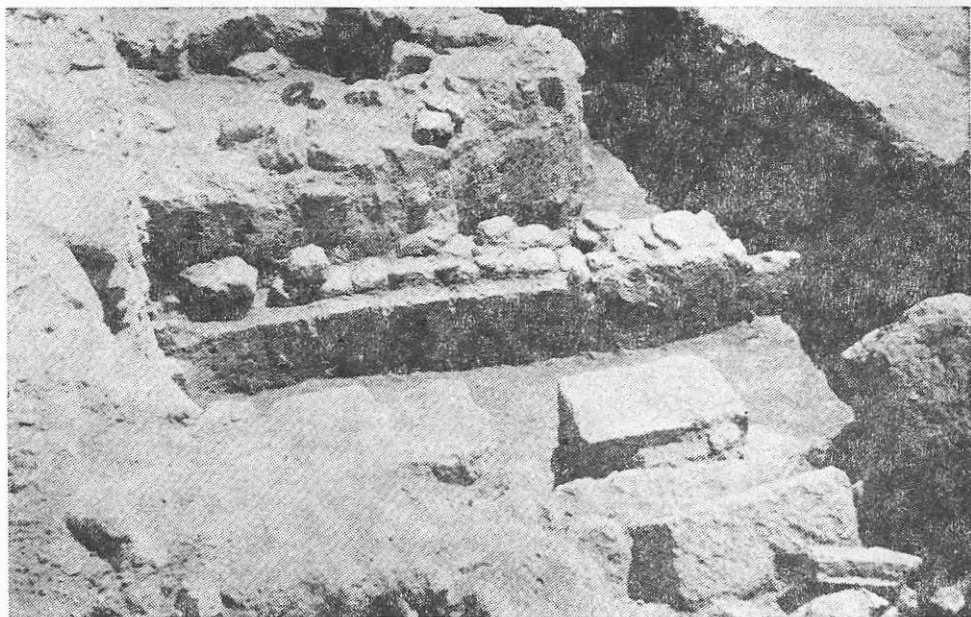

Fig. 15. C. a — vatra din colțul de nord-est.

Pe lângă faptul că este mai adincă decît celelalte, (podelele sale de lut arse dovedind caracterul de locuință) locuința nr. 2 din O₂-sud are o formă rectangulară, cu colțuri ușor rotunjite. Fazele acestui bordei sînt înregistrate nu numai pe verticală, dar și în plan, întrucît suprafața podelelor se restrînge etapă cu etapă. Și aici, materialul arheologic este databil în cea de a doua jumătate a secolului VI î.e.n.

Credem totuși că termenii de *bordei*, *groapă-bordei* sau *locuință-bordei* nu sînt cei mai adecvați, întrucît adîncimea mică dovedește că cea mai importantă parte a locuinței era *la suprafață*, cu *pereți de pari și nuiete*, cu *lut* (bucăți de chirpîc și gropi de pari s-au descoperit în F₃). Deosebirea între cele două tipuri de locuință din secolul VI este minimă, ambele avînd pereții la suprafața solului, fără ziduri sau fundații de piatră (rareori cu un rînd de pietre marginale la baza pereților de lemn și lut), doar că *cele mai vechi*, au fundul ușor adîncit în pămînt.

Locuințele-adîncite și chiar bordeiele nu sînt o excepție în așezările grecești arhaice ; s-au întîlnit la Tariverde, Histria, Panticapeia, Olbia-Berezan, ș.a. (unde sînt mai mari și cu siguranță mult mai adînci)¹¹.

Fig. 16. a — zid cu fundație de umplutură (sec. VI e.n.); b — zidul din sec. V î.e.n. din zona O-sud.

¹¹ Cf. S. Dimitriu, *Histria*, II. Buc., 1936, p. 25, C. Preda, în *Materiale*, V, 1959, p. 318—319 și în *Pontica*, V, 1972, p. 78—79, 80—81. S. I. Kapoșina, în *MIA*, 50, 1956, Moscova, p. 234, 241, 244. F. M. Stitelman, *MIA*, 50, 1956, p. 258. Asemenea locuințe puteau fi folosite de autohtoni, dar și de greci în mod provizoriu — cf. E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Oxford, 1913, p. 452.

Din punctul de vedere al densității, notăm diferențe de la un perimetru la altul. În unele părți straturile sînt mai groase și mai bogate în vestigii, în altele subțiri, greu sesizabile.

Încadrările noastre cronologice, atît pentru arhaicul tardiv ca și pentru clasic, au pornit în primul rînd de la raporturile și conexiunile stratigrafice, de la ceramică, săgețile-semne premonetare și monedele histriene „cu roată”.

Ceramica grecească arhaică este prezentă prin tipuri și forme databile în a doua jumătate a secolului VI î.e.n. sau la sfîrșitul secolului VI î.e.n.

— amfore de Chios și centre nedeterminate, cu ornament de benzi roșii sau șocolatii, cu semne incizate, sau litere pictate ;

— amfore fără angobă, cu alveole la baza toartelor, cu dungi roșii pe gît, toartă și pansă, *cu cercuri pictate negru sau incizate* ;

— boluri și cupe grecești orientale, (Cupe „band cup“, „lip cup“) ;

— ceramică clazomeniană și corintiană ;

— un vas întreg coroață — ionian ;

— olpai de Chios ;

— ceramică curentă grupa argilei cretoase ;

— opaițe.

Nu am găsit încă ceramică greacă cu decor geometrizat, cu păsări, ochi sau rozete. Lipsește de asemenea, deocamdată, stilul rodian și Fikellura. Aceste indicii ne obligă, în stadiul preliminar al cercetărilor, la o datare a celor mai vechi nivele de la Tomis în a doua jumătate a secolului VI î.e.n.

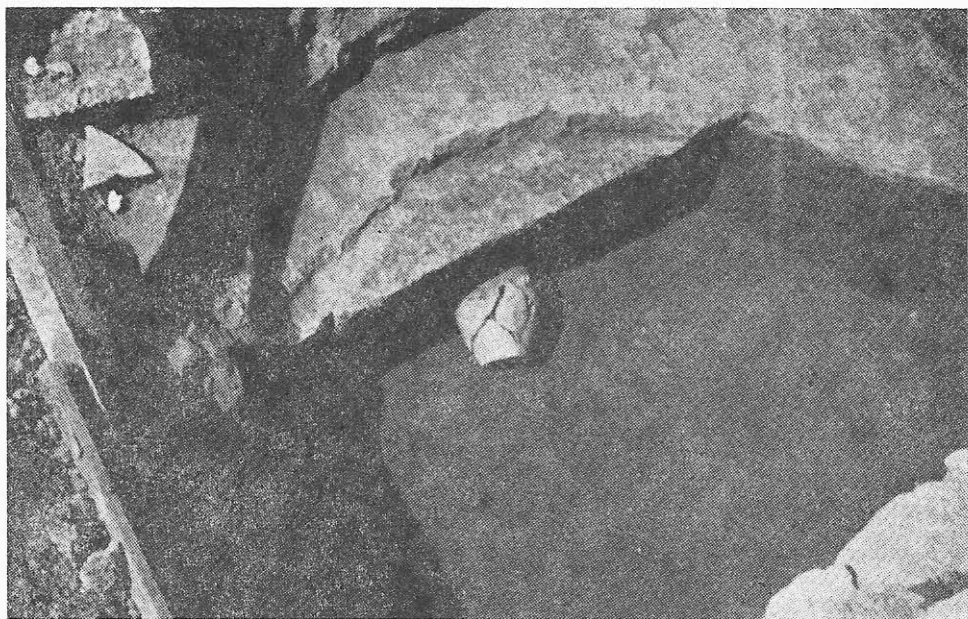
Alături de ceramica de lux, am descoperit o mare cantitate de ceramică cenușie și cărămizie din categoria de uz curent, gospodăresc, îmbrăcînd forme și tipuri ce se pot încadra în a doua jumătate a secolului VI și în secolul V î.e.n.

Pe primele nivele și în gropile-bordeie din secolul VI (ca de altfel pe toate nivelele grecești) am găsit, asociată cu ceramica greacă, ceramică indigenă lucrată cu mina. Formele cele mai frecvente sînt oalele cu gura largă, cu proeminențe-apucători și briuri în relief alveolate aproape de buză. Pe nivelul XII am descoperit cîteva fragmente, cu puternic lustru negru și decor de incizii și apucători, care se pot încadra în ceramica hallstattiană D (Babadag III — Birsești).

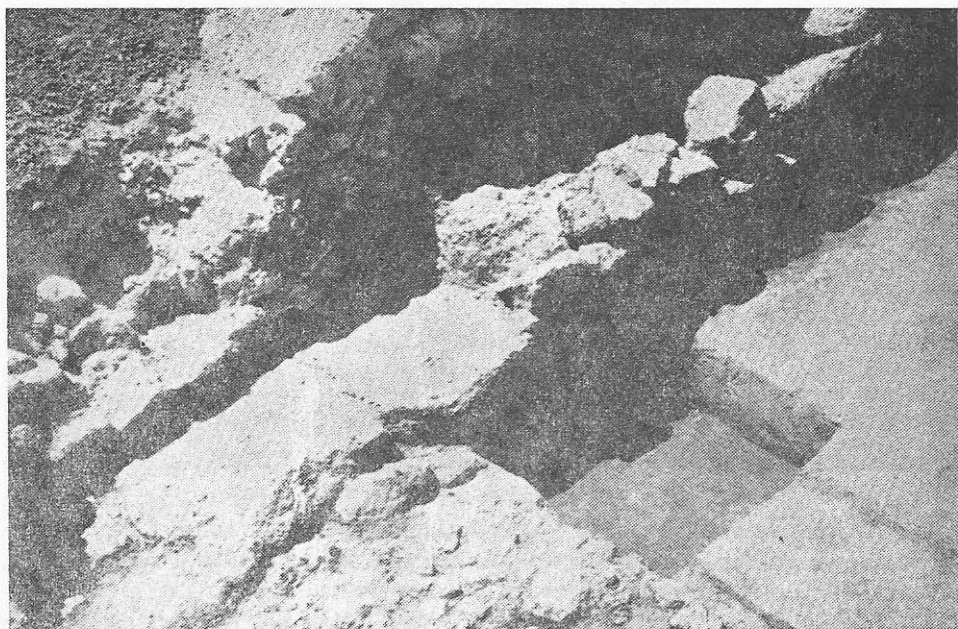
Pe primele nivele, dar mai ales în locuințele adîncite, am descoperit un număr important de săgeți de bronz. Dintre acestea, 24 exemplare sînt săgeți cu trei muchii (tip scitic), majoritatea au vîrful rupt și gaura de înmănușare umplută cu plumb sau bronz, iar un număr de 30 (foliforme, fără vîrf, cu pedunculi groși la ambele capete) — au fost turnate special ca semne premonetare ¹².

Această mare cantitate de vîrfuri de săgeți — semne premonetare, confirmă existența secolului VI î.e.n. la Tomis, ca și intensele schimburi comerciale între greci și autohtoni, poate încă din faza inițială.

¹² C. Scorpan, *op. cit.*, p.

Fig. 17. Vas getic pe fundul unei gropi.

Fig. 18. Zid cu prag de intrare, în M (sec. V î.e.n.).

Săgețile cu trei muchii au lungimea între 2,5—4,2 cm, iar greutatea între 1,12 gr — 5,14 gr. Săgețile foliforme au lungimea între 3—4 cm și greutatea între 1,79 — 5,25 gr. Nu se poate însă stabili o concordanță între lungime și greutate.

Piese în formă de frunză de salcie au fost obținute prin turnare în tipare bivalve.

Atragem atenția asupra a două semne de schimb foliforme, bine conservate, identice, care prezintă pe una din fețe un decor în relief, de forma unei securi (ce amintește un tip de la sfârșitul epocii bronzului (?)) răspândit în aria sudică, mediteraneană).

Stratigrafia descoperirilor de la Tomis aduce importante precizări de ordin cronologic. Dintre cele 24 de săgeți cu trei muchii, 18 exemplare au fost descoperite pe nivelele XI și XII (sec. VI î.e.n.) și 6 pe nivelul X (prima jumătate a sec. V î.e.n.). Dintre cele 30 săgeți foliforme turnate, 24 se aflau pe nivelele XI și XII (sec. VI î.e.n.), 3 pe nivelul X (prima jumătate a sec. V î.e.n.) și 3 pe nivelul IX (a doua jumătate a sec. V î.e.n.).

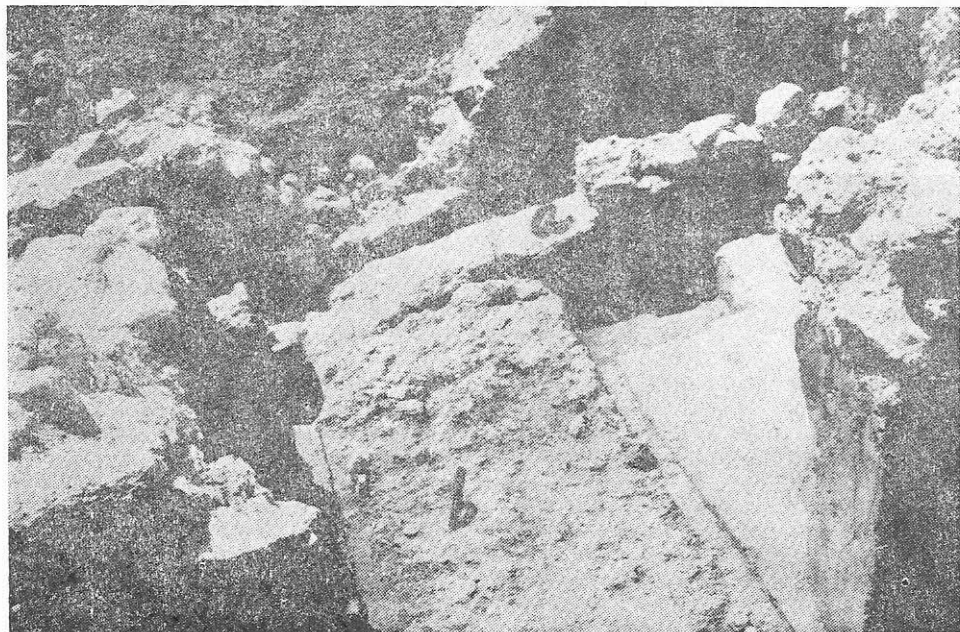

Fig. 19. Zona M. a — zid sec. V î.e.n.; b — pavaj.

Aceste date probează că circulația săgeților — semne de schimb premonetare a durat mult timp, chiar în a doua jumătate a sec. V î.e.n., în paralel cu primele monede, cele de bronz „cu roata“.

În încheierea analizei stratigrafico-cronologice trebuie să facem câteva precizări. Nivelele XII și XI se datează în a doua jumătate a sec.

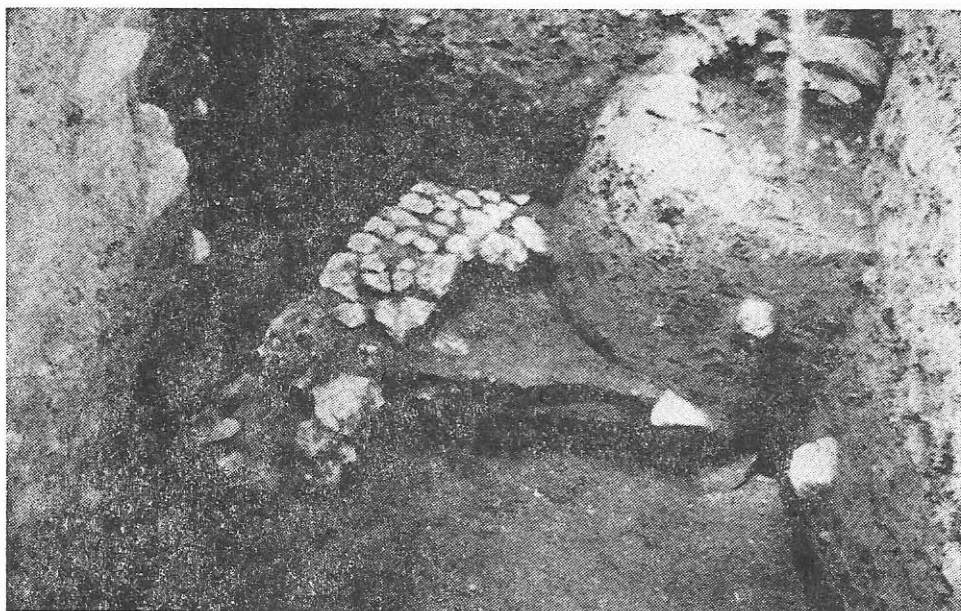

Fig. 20. Zona P. Rămășițele zidului din sec. V î.e.n.

VI î.e.n., iar nivelele X și IX în sec. V î.e.n. Considerăm însă, pe baza ceramicii, că nivelul XI depășește hotarul secolului V î.e.n., prelungindu-se și în primii ani ai acestui secol, în orice caz nu mai mult de sfârșitul celui de al doilea deceniu al sec. V î.e.n. Tot așa după cum nivelul IX trece și el probabil în primii ani ai sec. IV î.e.n.

*

Ultima zonă săpată (1974) se află în jumătatea de răsărit a parcului. Noile săpături, cu toate că datele generale rămân asemănătoare cu restul spațiului săpat, ridică unele probleme stratigrafice deosebite. Succesiunea pentru epoca greacă este identică în carourile O₂, P, R, E, T, Z, Y și S, cu aceleași nivele și probleme în ceea ce privește sec. VI, V și IV î.e.n. De asemenea, lipsesc nivelele din sec. III-I î.e.n., fapt comentat mai sus.

În această zonă însă, de la răsărit de strada I, nu au fost întâlnite nivele sau straturi din epoca romană timpurie, din sec. I-III e.n. În unele porțiuni, sub nivelul din sec. IV e.n. apare, abia vizibil, slab reprezentat, un strat roman timpuriu neconcludent, după care se înregistrează, cu claritate sec. IV î.e.n. În legătură cu acest fapt, credem că în momentul marilor refaceri și reconstrucții de la începutul sec. IV e.n., au fost răzuite nivelele romane timpurii, într-o acțiune de nivelare generală, după care s-au ridicat zidurile și s-au construit pavajele și nivelele care vor

dura în majoritatea lor (cu suficiente refaceri însă) până în sec. VI e.n. Așa că temeliile romane tirzii taie resturi de ziduri și nivele grecești din sec. V-IV î.e.n.

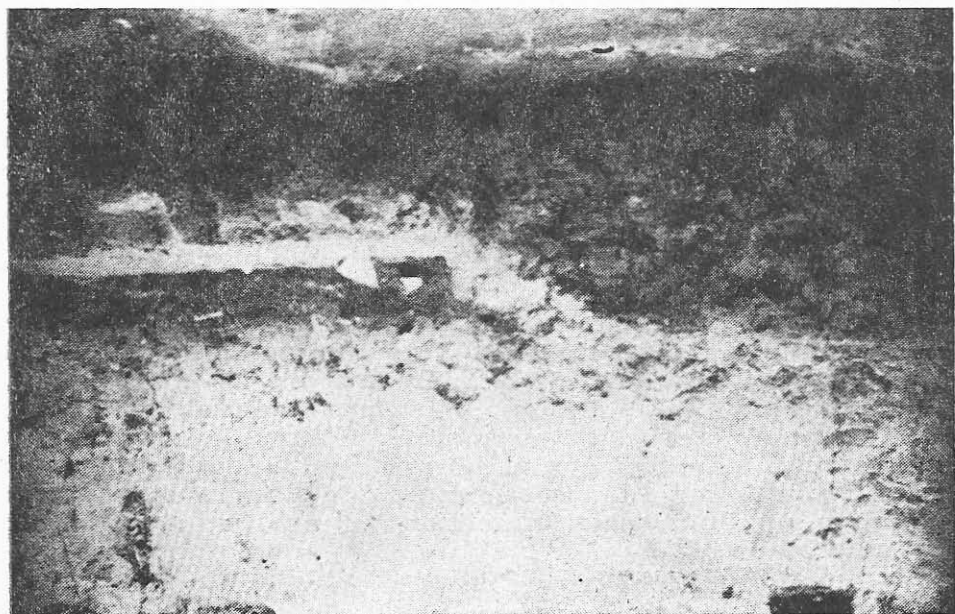
Strada I, stradă perpendiculară pe strada A, ce abia fusese sesizată în anii trecuți, este degajată în prezent pe o lungime de 24 m. Pe lângă porțiuni largi de pavaj din lespezi uneori foarte mari, deosebit de îmbucurător este faptul că pe o lungime de 15 m s-a păstrat canalul central al străzii, de același fel cu cel de sub strada A, cu încă două derivații, una spre vest care colecta apele menajere și de ploaie din locuințele X și H cunoscute deja) și una spre est, de la locuințe din zonele R-Z. Strada I are dimensiuni identice cu strada A, ceea ce dovedește că și ea reprezenta în vremea sec. IV-VI una din principalele artere de circulație din peninsula tomitană, un ax urbanistic esențial al orașului Tomis. O dovadă în plus este faptul că locuința X, care are trei camere adiacente străzii A și una singură la strada I, are intrarea tocmai pe această latură la strada I, iar peretele de est este construit din pietre mari rectangulare și frumos fasonate. De asemenea, intrarea în locuința T — din ultima fază, se deschide tot în strada I, cu un pavaj din pietre foarte mari. În plus, în caroul E — O, strada I prezintă pe latura de est ruinele evidente ale bordurii unui trotuar. În orice caz, această stradă se vedește a fi cu mult mai bine păstrată decât strada A.

Intrarea în locuința X (camera C₂), cu prag larg de 1,10 cm din lespezi, a fost descoperită tot în acest an, nivelul ei aflându-se la nivelul străzii I, confirmând încă odată situația stratigrafică, refacerile și etapele sesizate în 1973 în camera C₁ și C₂.

Degajările efectuate în zona H-E (porțiuni de teren rămase nesăpate pentru a se crea căi de acces și mișcare) au permis clarificări cronologice și constructiv-topografice. În prezent apar cu claritate schimbările ce s-au petrecut aici. În sec. III e.n. au existat zidurile aflate dedesubtul canalelor *a* și *b* din H. O fază anterioară, de pe la sfârșitul sec. II și începutul sec. III este reprezentată de un întins pavaj de locuință, din pietre nu prea mari (și multe rotunde) — descoperit în E cu pandant în S, ce aveau probabil legătură cronologică cu zidul adînc din E. Pe la mijlocul sec. IV (sau în a doua jumătate a veacului) are loc o schimbare mai mare, o schimbare nu numai de nivelment ci și de perimetru, de topografie. Noul nivel de viață este reprezentat, pe o altă suprafață și cu o altă orientare, de un întins pavaj, deosebit de bine lucrat, din lespezi mari, rectangulare, ordonate cu atenție, de la care pleacă un canal (*b*) spre strada I. În partea de vest a pavajului se află un puț de piatră (asupra căruia vom reveni). În etapa următoare (sec. V-VI) a fost construit aici un alt edificiu, de mari proporții, respectînd orientarea generală a cartierului, dar deplasat mai la nord cu aprox. 5 m. Din colțul de sud al acestei clădiri, avînd în interior un pavaj din lespezi mari, pornea către strada I, un canal adînc din piatră. Aceeași gură colectoare ce se deschide în canalul străzii I primea și apele din canalul *b* (sec. IV) cît și pe cele din canalul *a* (al locuinței H din sec. V-VI).

Fig. 21. Zona E, aspect de săpătură — nivele sec. VI—V î.e.n.

Fig. 22. O -sud. Profilul locuinței — adâncite nr. 1.

Interesant este faptul că această încăpere, sau sală, are pe două laturi, cea de nord-est și sud-est, urmele evidente ale unui portic de colonete sau stâlpi (?) Se păstrează, la distanțe egale de 1,60 m și 1,30 m lăcașurile acestor stâlpi săpate în piatră. De la această sală cu portic pornește în colțul de nord-vest o scară de piatră din care se mai păstrează 3 trepte, late de 1 m.

În concluzie, extinzînd observațiile pe o suprafață mai întinsă constatăm într-o primă etapă (sec. IV), complexul X (C_2 , C_1 , F), contemporan cu primul pavaj, canalul b și fîntîna din H. Camera F avea latura de nord pe aceeași linie cu C_1 și C_2 . Într-o etapă ulterioară, camera F se extinde spre nord, de două ori, construindu-se la sfîrșit marea vatră rectangulară din colțul de nord-est. Ultima etapă este reprezentată de construirea în H a marelui edificiu cu pavaj și portic (sec. V — sec. VI) și canalul a . Elemente ca pavajul și canalul anterior b , încăperile dinspre strada I toate vor fi dezafectate și spațiul rămas transformat probabil într-un fel de curte, pe două laturi, edificiului H. E. posibil însă ca în acest spațiu sudic al edificiului H să fi funcționat în continuare ambele canale, suprapuse, datorită necesității folosirii permanente a fîntîinii din colțul de vest.

În timpul săpăturilor am descoperit și un număr de șase vetre de foc.

În camera F, în colțul de nord-est, se află o vatră mare, dreptunghiulară, cu laturi de 1,60 m și 1,50 m, cu margini (gardini) înalte, din pietre mari, relativ cubice. Vatra aparține camerei F din epoca de maximă extindere a sa către nord (sec. IV-V e.n.).

În camera C_2 , în colțul de nord-est se afla o vatră mare (3 m^2), cu două din laturi constituite de zidurile de piatră ale casei, iar în interior o singură margine, semicirculară, construită din pietre mari. Funcționa în perioada sec. II-III e.n. După refacerea locuinței și schimbarea probabilă a intrării a fost amenajată o altă vatră, ceva mai mare (4 m^2) de astă dată în colțul exact opus al încăperii, cel de sud-vest. Se datează în sec. III e.n.

În zona E a fost descoperită o vatră semicirculară, alipită la un perete de piatră, de aprox. 1 m^2 , din sec. VI e.n. O vatră asemănătoare, însă din sec. III e.n. a apărut în zona P.

O remarcă interesantă este că pe trei din aceste vetre de foc (cele din F și C_2), pe lângă arsura și cenușa obișnuite în asemenea ocazii, se afla o mare cantitate de nisip cu foarte multe scoici mari, într-un strat gros. Aceste date indică folosința casnică a acestor vetre, pentru prepararea hranei și desigur pentru încălzit. Este desigur greu de reconstituit o asemenea vatră. Oricum, puținele date pe care le avem în prezent despre asemenea sisteme de încălzire și de preparare a hranei aduc o contribuție la problemele constructive și urbanistice ale Tomisului roman.

În zona H, în partea de vest a marelui pavaj cu canal (b) din sec. IV e.n. am descoperit o fîntînă. Are pereții din piatră, este cilindrică cu un diametru interior de 0,60 m. La nivelul de construire și funcțio-

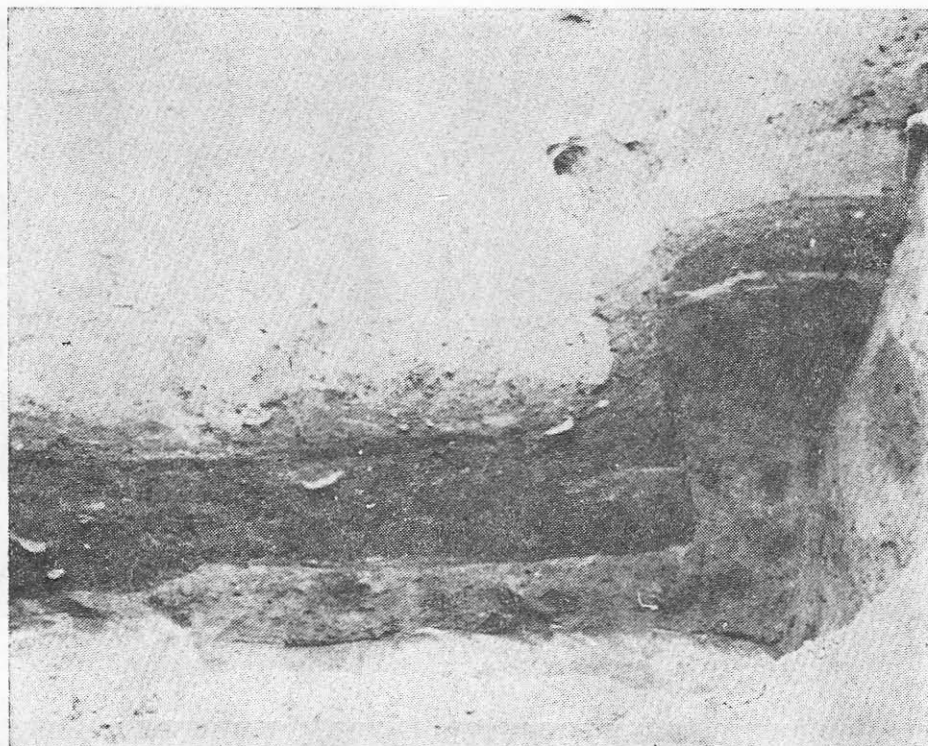

Fig. 23. Profilul locuinței-bordei nr. 2 din O-sud.

Fig. 24. T. a — pavajul străzii din sec. IV î.e.n.; b — urme de pavaj anterior, sec. V—IV î.e.n.

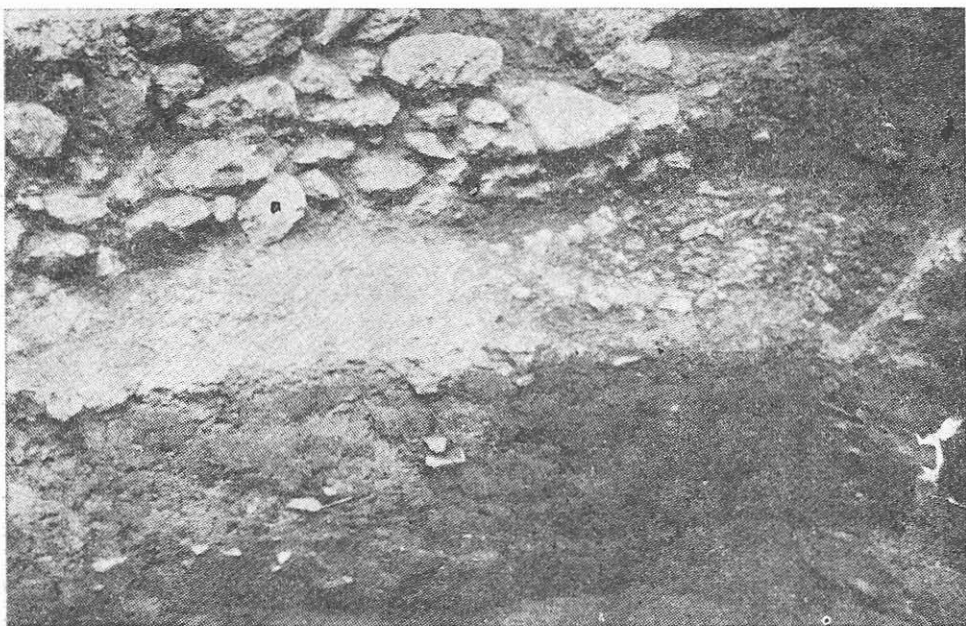

Fig. 25. T . Pavajul străzii grecești — detaliu.

Fig. 26. T -R. Pavajul străzii grecești, cu trotuar de piatră.

nare, cel al pavajului descris mai sus, pe gura fântinii a fost așezată o mare placă din piatră, întreagă, rectangulară ($1,60 \times 1,65$ m) groasă (25 cm), avînd un orificiu (perforație) rotund, exact tăiat, de 0,60 m diametru. Pe această placă se mai păstrează 4 rînduri de pietre din pereții exteriori ai fîntinii.

Fig. 27. Pavaj de stradă, sec. IV î.e.n.

Credem că nu avem de a face cu un puț absorbant, pentru că în epoca respectivă (sec. IV și V) tocmai în această zonă funcționa un sistem de canalizare bine pus la punct. De aceea înclinăm spre opinia că fîntîna fusese amenajată pentru obținerea apei de băut, cunoscut fiind faptul că în subsolul Tomisului există o puternică și constantă pinză friatică, la o adîncime de aprox. 10 m (dovadă cercetările din celebrele canale subterane din peninsula tomitană).

Destul de interesant pentru metodele de construcție în epoca romană țirzie ni se par unele fundații constituite nu din pietre ci din bucăți mărunte de cărămizi și pietre (mai bine zis în șanțul de fundație al unui asemenea zid, în R-O, îngust, s-au aruncat de-a valma bucăți de pietre și cărămizi, iar de la nivelul solului s-a construit zidul de piatră și pămînt).

În noua suprafață săpată, observații importante asupra topografiei, sistemelor constructive și cronologiei s-au făcut în zona T, R și Y. În primul rînd, de observat în dreptul zonei R, gura canalului de aducțiune. În al doilea rînd faptul că pe latura de răsărit a străzi I s-au

păstrat în bune condițiuni porțiuni numeroase de pavaj din lespezi și pietre mari.

Zidurile și camerele din sec. IV au aceeași orientare și aproximativ aceleași dimensiuni cu cele din restul cartierului. Locuința T ne prezintă ziduri refăcute deasupra altora, prin reconstruire directă; vechile temelii avînd o orientare deviată spre nord-vest față de noile direcții. Latura de vest din T constituie cel mai bun exemplu.

În prima etapă (prima jumătate a sec. IV) T era de formă aproape pătrată cu o suprafață de aprox. 20 m². În cea de a doua jumătate a sec. IV, camera se extinde spre nord, devine dreptunghiulară alungită, mărindu-și suprafața la 42 m². Extinderea s-a produs prin desființarea zidului de nord, deja demantelat (din care a rămas doar fundația), iar zidul de prelungire nu are fundație, el zace direct pe pămînt. Același sistem de extindere s-a observat în 1973 la camera F, în partea sa de nord.

Am notat mai sus că odată cu răzuirea și nivelarea terenului efectuată la sfîrșitul sec. III și începutul sec. IV, s-a ajuns la straturile și nivelele grecești din sec. IV î.e.n.

În T₁, din epoca romană timpurie a mai rămas o parte din fundația unui zid paralel cu peretele de nord al camerei.

În T₁ și parțial în T₂, am descoperit două nivele, deci două etape suprapuse ale pavajului unei străzi din epoca greacă. Primul pavaj întîlnit, deosebit de interesant ca structură este constituit (pe suprafața păstrată, de 4 m²) de un strat de pietriș mărunt amestecat cu foarte multe scoici mari și nisip, totul bine bătut într-un lut galben-cenușiu. Nivelul este de o mare duritate. Pavajul a fost spart de zidurile din epoca romană, dar continuă în T₂ și mai la nord, în R. În zona R, latura de vest a pavajului de scoici, pietriș și nisip este delimitată de un pavaj din pietre mari și late, resturi ale unui foarte probabil trotuar. Direcția acestui trotuar din lespezi indică desigur și direcția străzii grecești, direcție identică cu a celei romane (I) de mai tîrziu, atîta doar că strada romană este deplasată la vest față de cea grecească. Acest prim nivel întîlnit al străzii este databil în sec. IV î.e.n.

Pavajul de scoici și nisip era acoperit de un strat de aprox. 8 cm de pămînt cenușiu, cu straturi și lentile foarte groase de arsură și cenușă.

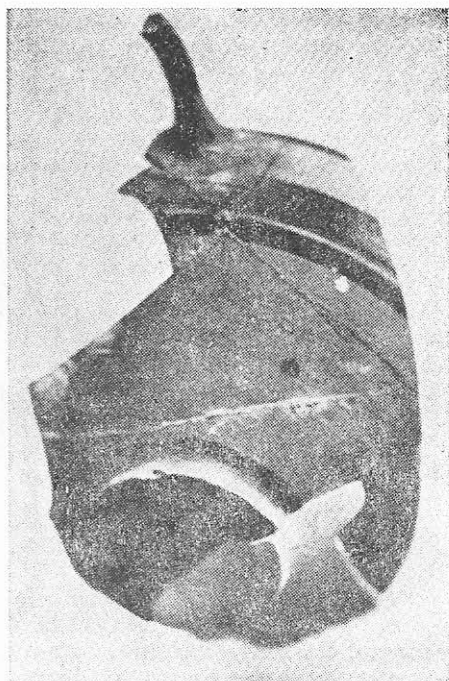
Sub pavajul descris mai sus se află două înguste și întrerupte straturi de arsură neagră și apoi un alt pavaj, de data aceasta din pietre mari (cîteva lespezi, dar și pietre mijlocii, cîteodată rotunde). Materialul ceramic nu este prea concludent, dar se încadrează în orice caz în sec. V-IV î.e.n.

Aceași tehnică ca la pavajul din sec. IV (lespezi dar și suprafețe mari de scoici, nisip, pietriș) se întîlnește și în interiorul locuințelor din sec. V-IV î.e.n. (de ex. în sectorul Y).

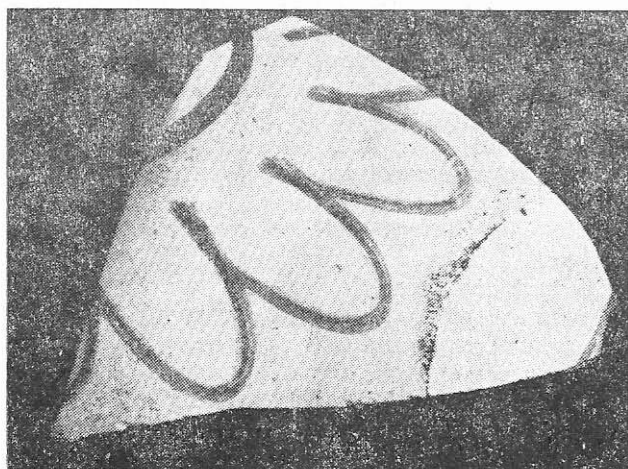
Observații importante s-au făcut în noua zonă și asupra epocii întemeierii cetății. Este confirmat faptul că cele mai vechi urme de viață aparțin celei de a doua jumătăți a sec. VI î.e.n.

Fig. 28. Gît amforă de Chios.

Fig. 29. Cupă ioniană arhaică.

Fig. 30. Fragment ceramic de Clazomene.

Fig. 31. Vas-coroană ionian arhaic.

Am terminat de cercetat o locuință — adâncită (urmărită numai 1/4 în 1973) în zona O₂-sud. Este de fapt o locuință de suprafață cu fundul adâncit cu 1 m în pământul viu. Meritoriu este faptul că am izbutit în acest an să obținem conturul în plan al acestei locuințe în-

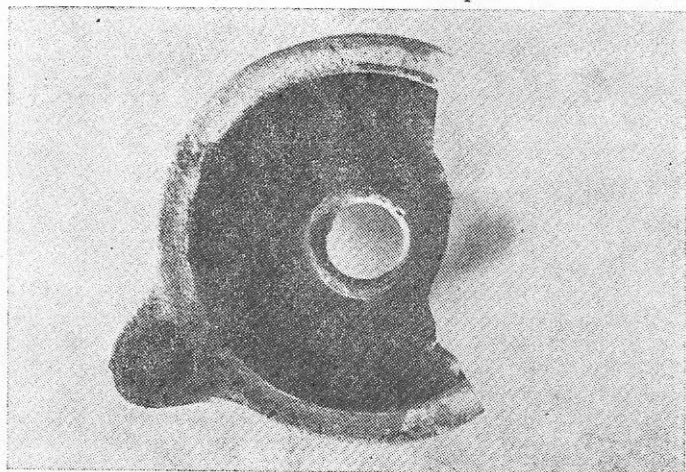

Fig. 32. Opaț arhaic.

cadrată, în linii generale, într-o formă dreptunghiulară, cu colțurile de la vest aproape în unghi drept, cu un prag (?) în colțul de sud-vest iar colțul de sud-est puternic rotunjit. Avînd în vedere adîncimea, de numai 0,50 m, se pare că intrarea se afla în colțul de nord-est. Latura scurtă are 3 m, iar cea lungă 4,50 m. Locuința avea deci o suprafață de aprox. 13 m².

*

În prezent, avînd în vedere datele preliminare prezentate mai sus, cu îndoielile și rezervele inerente acestui început al cercetărilor stratigrafice la Constanța ne permitem să credem că începuturile Tomisului se plasează în cea de a doua jumătate a secolului VI î.e.n., întemeiere pe care o înțelegem ca un proces istoric sincronizat nu cu o dată fixă ci desfășurat pe parcursul unor ani, eventual după mijlocul secolului VI î.e.n. pînă spre sfîrșitul secolului VI î.e.n. și începutul secolului V î.e.n.

Rămîne însă de rezolvat dacă putem vorbi despre o etapă pre-colonială, care poate fi înțeleasă sau ca o locuire prealabilă getică, sau ceramică greacă de import, (dacă nu chiar în spațiul parcului, atunci undeva pe aproape) sau o primă locuire grecească, prezența ceramicii indigene îngemănate cu cea greacă explicîndu-se prin relațiile stabilite chiar de la bun început între greci și geți. (Prin emporion înțelegem prima așezare, redusă ca suprafață și densitate demografică și nu implicit regimul politic-juridic-administrativ ce putea fi, poate de la început, a unei „polis“).

Pe de altă parte, dacă ceramica indigenă cu lustru negru e mai veche decît ceramica greacă descoperită deocamdată, ar însemna să fi

existat o locuire getică anterioară venirii grecilor, dar de scurtă durată și puțin consistentă. Arheologic însă, nu avem nici un indiciu de succesiune, la fel ca la Argamum¹³. De notat însă, că în absolut toate zonele, toate straturile începînd de la pămîntul viu pînă în epoca romană, ne-au oferit ceramică getică lucrată cu mîna, în cantități demne de luat în seamă.

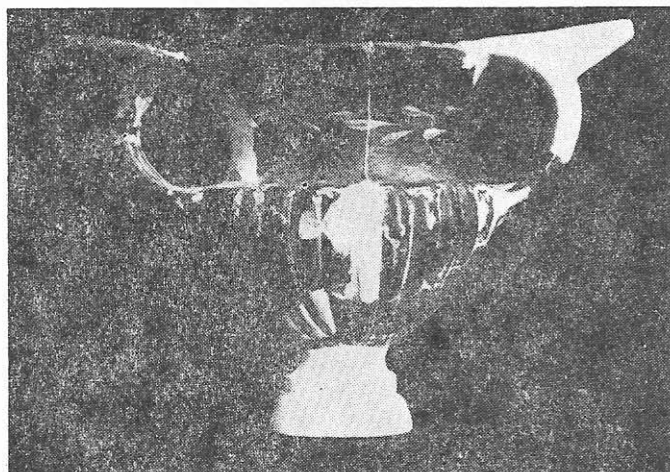

Fig. 33. Kantharoselenistic.

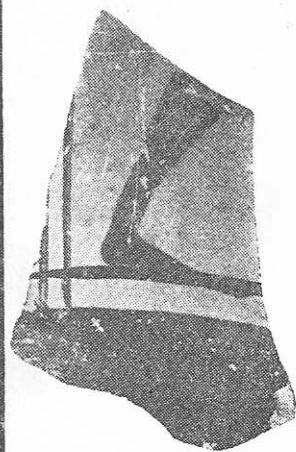

Fig. 34. Fragment ceramic pictat cu figuri negre.

Notăm, în treacăt, că descoperirile epigrafice din epoca elenistică la Tomis sînt extrem de reduse (față de totalul de 700) în contradicție cu marea cantitate a săpăturilor ocazionale determinate de viața orașului modern. Și nu numai numărul mic (comparativ cu alte centre) dar și faptul că cea mai veche inscripție tomitană nu depășește secolul II î.e.n., nu poate fi întîmplător.

Statistica de mai jos, în lumina recentelor descoperiri arheologice, capătă o anume semnificație.

Histria = 500, încă din secolul VI î.e.n.

Callatis = 300, împărțite egal între epoca greacă și romană, începînd din secolul IV î.e.n.

Tomis = 700, cea mai veche secolul II î.e.n., covîrșitoarea majoritate epoca romană.

Aici este locul să reamintim cunoscutul text din Mennon relativ la evenimentele de la 260 î.e.n. (cea mai veche mențiune literară despre Tomis), de unde reiese slăbiciunea și lipsa de însemnătate a acestei așezări (Mennon, frg. XXI, *FHG*, III, p. 537).

Dar, în urma recentelor săpături, veacul III î.e.n. nu mai poate fi considerat ca o etapă de început, o epocă de pornire spre o dezvoltare ulterioară, ci ca o epocă de regres determinată de evenimentele grave de la sfîrșitul secolului IV î.e.n., epocă în care orașul nu se mai reface

¹³ Cf. M. Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum*, în *BMI*, XLI, 3, 1972, p. 34.

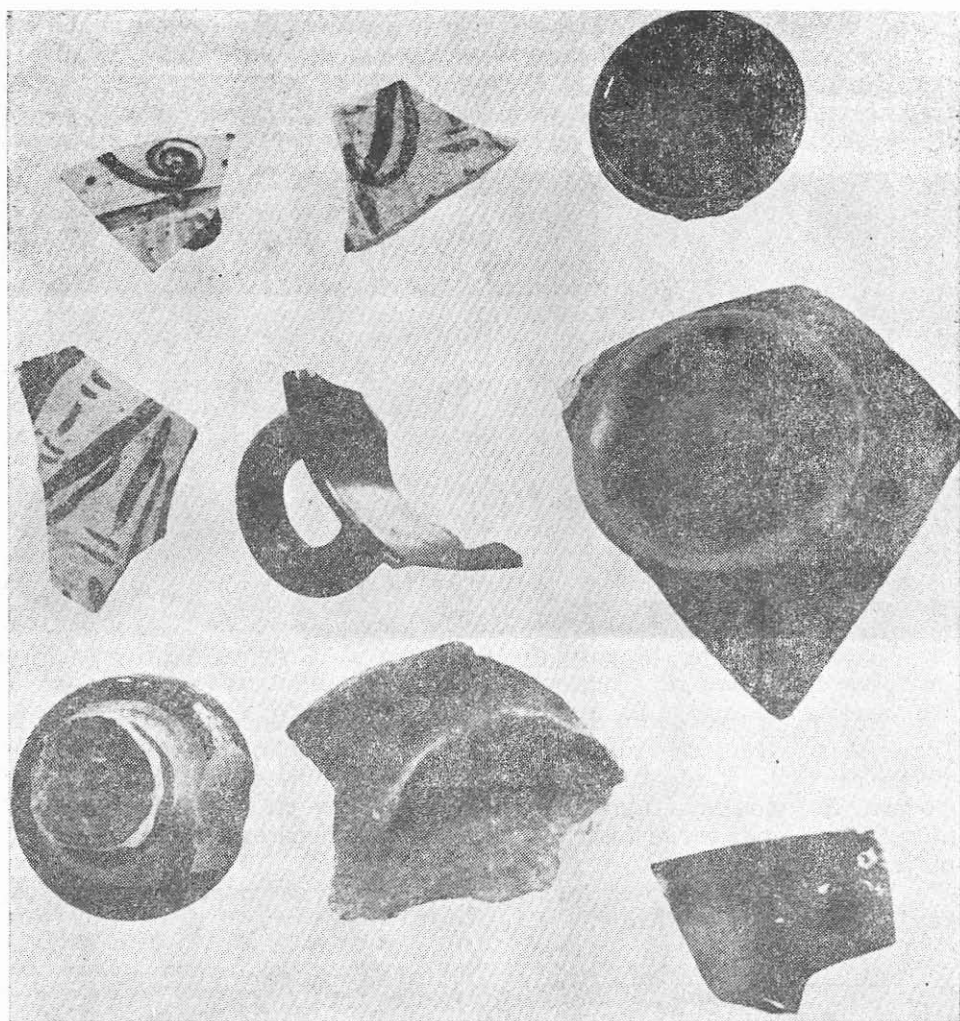

Fig. 35. Fragmente ceramice diverse.

pe vechile perimetre, se restringe la o zonă mică, cu populație redusă, fiind obligat să accepte disputa și tutela vecinilor. Zona din parcul catedralei devine acum nelocuită.

O situație contradictorie este reflectată de necropolele Tomisului unde, după cele publicate, nu s-au descoperit morminte mai vechi decât secolul IV î.e.n. (și foarte puține: din 11 numai 5 în plin veac, restul de 6 la sfîrșitul secolului IV și începutul secolului III; aproximativ 70 — secolele III-I î.e.n.)¹⁴. Nu știm încă unde se afla aria necropolei în secolele VI și V.

¹⁴ M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*.

Mormintele descoperite pînă în prezent arătau tocmai lipsa secolilor VI și V î.e.n. și păreau a demonstra o înflorire în epoca elenistică — o înflorire cu totul relativă dacă ne gîndim doar la Callatis, cu morminte atît de numeroase și atît de bogate (unde și inscripțiile încep din secolul IV î.e.n.).

Dovedirea arheologică a secolului VI î.e.n. atrage după sine și interpretarea unor știri literare relative la originea etnică a Tomisului.

Obirșia sa ioniană-milesiană credem că este demonstrată și nu este aici oportun să înșirăm probele, de altfel bine cunoscute. (Demetrius Callatianul în Ps. Scymnos, Ovidiu, dialectul inscripțiilor, cultele ionice, 5 triburi milesiene)¹⁵. Dar, despre o activitate colonizatoare a Miletului nu mai poate fi vorba după exact începutul secolului V î.e.n., întrucît după înfrîngerea răscoalei cetăților ionice împotriva stăpînirii persane, la 494 Miletul va fi cucerit și devastat. Metropola ionică se afla într-o situație grea încă de la 546 î.e.n., de cînd intrase sub autoritatea persană¹⁶. Avînd în vedere situația gravă a Miletului între 546 și 494 î.e.n., făcînd legătura cu izvoarele ce susțin originea milesiană a Tomisului și mai ales cu datele arheologice scoase recent la lumină, (și care se încadrează în cea de a doua jumătate a secolului VI) ne permitem să avansăm ipoteza emigrării unui grup de coloniști din Milet și poposirea sa pe promontoriul tomitan tocmai între 546 și 494 î.e.n.

Ipoteza că Tomisul ar putea fi o creație a Histriei, rămîne în stadiul acumulărilor actuale o prezumție, foarte greu de controlat.

În încheiere și în paranteză să nu uităm că și referitor la Histria, pe parcursul și după atîția ani de cercetări, disputele continuă: asupra datei întemeierii, a cronologiei nivelelor arhaice (1958—1966) distrugerea din a doua jumătate a secolului IV, constituirea teritoriului rural, ș.a.

Așa încît și la Tomis suficiente probleme își așteaptă clarificări și precizări de la săpăturile și descoperirile viitoare.

VORLÄUFIGE ERGEBNISSE DER ARCHÄOLOGISCHEN

AUSGRABUNGEN IN TOMIS

(1971—1974)

Inhaltsangabe

Die ersten stratigraphischen Ausgrabungen in Tomis (dem heutigen Constanța) wurden im Park der Sankt Peter und Paul — Kathedrale ausgeführt, wo kein modernes Gebäude begründet wurde.

Gleichzeitig mit dem Aufbau der Kathedrale und der Einrichtung des Parks, wurden die Schichten römischen Lebens aus dem VI.Jh u.Z., mitsamt den dazugehörenden Ruinen, weggeschabt und abgebaut.

¹⁵ Ps.-Scymnos, 764. Ovidius, *Tristia*, I, 10, 41; III, 9, 3. I. Stoian, *Tomitana*, Buc., 1962, p. 17—18, 56—74, 148—160. *Idem*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 347—349, 355—356. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 150. Em. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 117.

¹⁶ *RE*, *Miletos*, col. 1592—1597. G. Glotz, *Histoire grecque*, II, Paris, 1930, p. 14, 19—26. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 158—159.

Die allgemeine stratigraphische Lage ist folgende :

Die ersten beiden Schichten (N I₁, N I₂) sind aus dem V.Jh. u.Z.

Die Komplexe B, D, H und teilweise A, I, J gehören zu diesen beiden Schichten. Dieses ist eine Bestätigung des Vorhandenseins des V. Jahrhunderts in Tomis, mit den beiden Schichten : N I₂ aus der ersten Hälfte des V. Jahrhunderts und N I₁ aus der zweiten Hälfte des V. Jahrhunderts und wahrscheinlich vom Beginn des VI. Jahrhunderts u.Z. Die Chronologie dieser Schichten wird von einer grossen Menge Münzen (über 200) bewiesen.

N II, von den Spuren eines Brandes umrissen, kann gegen Ende des IV.Jh. u.Z. eingereiht werden. N III gehört höchstwahrscheinlich der ersten Hälfte des IV. Jahrhunderts an. Dieser Epoche sind die Räume F₁, C₁, C₂, der Kanal b aus H, O, R, T, teilweise die Strassen A und I zuzuschreiben. Die weitläufigsten und wichtigsten, in diesem Bereich erhaltenen Monumente wurden also im IV. Jh. u.Z. errichtet.

Für N IV ist erstens eine Brand-Schicht bezeichnend. Es ist die dickste, bis jetzt in der römischen Epoche angetroffene Brand-Schicht und sie zeigt mit Sicherheit eine gewaltsame Zerstörung an. Das Ereignis fand gegen Ende des III. Jahrhunderts u.Z. statt und kann mit den gotischen und karpischen Einfällen aus dieser Zeit in Zusammenhang gebracht werden.

N V gehört in die Jahrhunderte II-III u.Z. N VI, auf kleinen Flächen erkennbar, könnte in die Jahrhunderte I-II u.Z. eingereiht werden.

Die Schicht VII fehlt, der Übergang ist von N VI zu N VIII. Letztere ist aus dem IV. Jahrhundert v.u.Z., oder vom Ende dieses Jahrhunderts. Diese immerhin merkwürdige Tatsache nötigt uns vorläufig zu der Schlussfolgerung, dass in diesem Mikro-Bereich des antiken Tomis die Beweise der Siedlung vom III. Jahrhundert v.u.Z. bis zum Beginn des I. Jahrhunderts u.Z. fehlen. Es gibt jedoch Hinweise, dass das hellenistische Tomis sein Leben unweit vom Raum der Ausgrabung entfernt, fortgesetzt hat.

Die VIII. Schicht ist aus dem IV. Jahrhundert v.u.Z. und gut begründet. Ausser Fussböden und Feuerstätten (F und P), gehören dieser N VIII — Schicht Reste von Stein- und Erdmauern an. Die Spuren des ausserordentlich kräftigen Brandes wurden, über die ganze Schicht verteilt, aufgefunden, haben also allgemeinen Charakter. Es ist schwerer zu bestimmen, welches die Ursache, dieser gegen Ende des IV. Jahrhunderts v.u.Z. stattgefundenen massiven Zerstörung, ist. Vielleicht Lysimachs Feldzug zum Unterlauf der Donau (313 v.u.Z.).

Die Schichten IX und X sind aus dem V. Jahrhundert v.u.Z., die Grundlage für diese Annahme ist von typischer griechischer Keramik und Münzen gebildet. Die Münzen „mit Rad“ aus Histria, die während unserer Ausgrabungen gefunden wurden, sind einer besonderen Aufmerksamkeit wert. Bis jetzt haben wir eine Anzahl von 24 solcher lesbarer Münzen geborgen.

Die Münzen wurden durch Giessen gefertigt und haben auf der einen Seite ein Rad mit vier Speichen und eine Proeminenz in der Mitte und auf der anderen Seite weisen die meisten die Buchstaben I T auf. Dieser Münztyp wurde untersucht und Histria und dem V. Jahrhundert v.u.Z. zugesprochen.

Die letzten Schichten (XI-XII), von chronologischem Standpunkt aus die ersten, gehören der zweiten Hälfte des VI. Jahrhunderts v.u.Z. an. Von diesen Schichten ausgehend sind in die sonst spurlose Erde relativ runde Gruben, mit geraden oder glockenförmigen Wänden, gegraben, in denen wir archäologisches Material entdeckt haben. Weit interessanter, nicht zu einfache Aufgaben und Fragen in Hinsicht der Anfänge von Tomis erhebend, sind einige teilweise in die Erde gegrabene Wohnungen (Hütte-Wohnungen). Die mindere Tiefe beweist, dass sich der grösste Teil der Wohnung, mit Mauern aus Stämmen und Zweigen, die mit Lehm befestigt und verschmiert wurden, an der Oberfläche befand.

Unsere chronologischen Einordnungen, sowohl für die späarchaische, wie auch für die klassische Epoche, gingen erstens von den stratigraphischen Beziehungen und Zusammenhängen, von der Keramik, von den Pfeilspitzen — Vormünzzeichen und den Histria-Münzen „mit Rad“, aus. Ausser der aus südlichen

und Luxuszentren eingeführten, griechischen Keramik, sind wir beachtlichen Mengen grauer und alltäglich benützter Keramik und einheimischen handgefertigten Gefäßen begegnet. Die archaische griechische Keramik ist durch folgende Typen und Formen, zeitlich in die zweite Hälfte des VI. Jahrhunderts, oder ans Ende des VI. Jahrhunderts v.u.Z. einreihbar, vertreten: Chios-Amphoren, klasonenische und korinthische Keramik, orientalisch-griechische Schüsseln und Pokale, ein ganzes ionisches Krone-Gefäß, Chios-Olpais, gewöhnliche Keramik aus der Gruppe des Tons mit Kreidegehalt, Öllämpchen. In den ersten Schichten wurde eine Anzahl Bronzefeißspitzen entdeckt. Eine Anzahl von 35 wurde speziell als Vormünzzeichen gegossen.

Wie bekannt, besitzen wir keine literarische oder epigraphische Nachricht über die Gründung von Tomis. Das Fehlen literarischer, und bis jetzt auch der archäologischen Nachrichten, erklärt den Charakter und den Umgang der unterschiedlichen Meinungen in Hinsicht der Gründungschronologie, wie auch der späteren Entfaltung der Stadt.

Gegenwärtig glauben wir, die kurz in der vorliegenden Veröffentlichung erwähnten Tatsachen berücksichtigend, dass die Anfänge von Tomis in die zweite Hälfte des VI. Jahrhunderts v. u.Z. einzureihen sind.

Gleichzeitig mit dem Baubeginn von Wohnungen mit Steinmauern, ein im V. Jahrhundert v.u.Z. stattgefundenes Geschehen, erkennen wir auch Sorge und Einsatz für die Urbanistik der Niederlassung.

Auf die schwere Lage Milets zwischen 546 und 494 v.u.Z. Rücksicht nehmend, mit den Quellen, die die milesianische Herkunft von Tomis behaupten und insbesondere mit den neulich ans Licht geförderten archäologischen Tatsachen Beziehungen herstellend, erlauben wir uns, die Hypothese der Auswanderung einer Gruppe von Kolonisten aus Milet und ihre Niederlassung auf dem tomitanischen Landvorsprung, eben zwischen 546 und 494 v.u.Z., vorzubringen.

Wir können den Plan und die vollständige Form der Wohnungen und die Anlage der Strassen im V. und IV. Jh. noch nicht wiedergeben und wir haben keine Angaben, die Einteilung der Stadt in Zonen (wie in Histria) betreffend.

Die Entdeckung der ältesten Schichten in einem Bereich der tomitanischen Halbinsel beweist, dass diese halbinselförmige Anhöhe den Raum der Kolonie und der griechischen polis Tomis abgeben hat. Die Gesamtoberfläche beträgt ungefähr 20 ha, wir können jedoch vorläufig noch nicht bürgen, dass die Halbinsel im VI.-V. Jahrhundert v.u.Z. sämtlich besiedelt war, wie wir auch nicht wissen, wo sich das Zentrum der Siedlung befand. Wie dem auch sei, glauben wir, auf Grund unserer allgemeinen Kenntnisse von Tomis, dass die Siedlung der griechischen Epoche die Landenge des Ovidius-Platzes nicht überschritt.

Die Entwicklung der Stadt scheint in der zweiten Hälfte des V. Jahrhunderts und der ersten Hälfte des IV. Jahrhunderts v.u.Z. eine Blütezeit erlebt zu haben, um uns dann nach dem makedonischen Schlag einen bedeutenden Verfall vermerken zu lassen. Richtige Siedlungsschichten erscheinen in dem grabenen Teil bis ins I. Jahrhundert u.Z. nicht mehr.

In T₁ und teilweise in T₂ haben wir zwei Schichten, also zwei überlagerte Etappen, des Pflasters einer Strasse aus der griechischen Epoche, entdeckt. Das erstbeobachtete, als Struktur besonders interessante Pflaster, ist auf der auf 4 m² erhaltenen Fläche) aus einer Schicht kleiner Kieselsteine, mit sehr vielen, grossen Muscheln und Sand vermengt, zusammengesetzt, alles fest in einen gelbgrauen Lehn gestampft. Die Schicht ist sehr widerstandsfähig. Das Pflaster wurde von den Mauern der römischen Epoche durchbrochen, setzt sich aber in T₂ und weiter nordwärts, in R, fort. Im Bereich R wird die Westkante des Pflasters aus Muscheln, Kieselstein und Sand von einem Pflaster aus grossen und breiten Steinen gesäumt, höchstwahrscheinlich Reste eines Gehsteigs. Die Richtung dieses Gehsteigs aus Steinplatten zeigt selbstverständlich auch die Richtung der griechischen Strasse an, Richtung die mit derjenigen der späteren römischen (I), übereinstimmt, nur mit dem Unterschied, dass die römische Strasse, in Beziehung zu der griechischen, nach Westen verlagert ist. Diese erstbeobachtete Schicht der Strasse ist in das IV. Jahrhundert v.u.Z. einreihbar.

Unter dem oben beschriebenen Pflaster befinden sich zwei schmale und unterbrochene Schichten schwarzer Brandspuren und darunter ein anderes Pflaster, diesmal aus grossen Steinen (ein paar Steinplatten, aber auch mittelgrosse, manchmal rundliche Steine). Das keramische Material ist nicht zu aufschlussreich, reiht sich aber jedenfalls in die Jahrhunderte V-IV v.u.Z. ein.

Aus der römischen Epoche sind uns die zahlreichsten Spuren, Daten, Hinweise und Beobachtungen erhalten geblieben.

Im Bereich der Ausgrabungen sind die Wohnungen der römischen Epoche diesseits und jenseits der beiden Strassen angeordnet, der Strasse A in Richtung NW-SO, die auch den *Hang, der zum Meer hinabstieg* widergibt, und die Strasse I in Richtung NO-SW, senkrecht und zur Strasse A abfallend.

Nördlich der Strasse A, nach Westen, befand sich ein Gebäude (Komplex X), das jetzt aus drei Räumen, F, C₁, C₂ besteht, und das Gebäude D. Ostwärts befindet sich der Komplex H, von überlagerten Kanälen, Pflaster und Mauern vertreten, im Norden von einer Treppe und einem Bogenpfeiler (E) vervollständigt, im Osten von der Strasse I begrenzt. Im SW der Strasse A befinden sich die Komplexe B (Reste von Bädern), M und J.

Die Richtung der Strasse A, den leichten Abhang (NW-SO) hinabsteigend, ist die wichtigste Achse der urbanistischen Struktur dieses Viertels, die anderen Bauten haben zu dieser Achse paralele und auf sie senkrechte Mauern.

Die Strasse hatte eine Breite von 5 m, war von den Mauern der Wohnungen X, B, M, J begrenzt und wurde von der Strasse I senkrecht gekreuzt. In der Mitte der Strasse A haben wir einen Abflusskanal für die Abwässer entdeckt, der 1,10 m breit und 0,95 m tief ist. Die Seitenwände des Kanals bestehen aus grossen platten, rechteckigen Steinplatten, die mit Abflusslöchern versehen sind. Über den Kanalgraben wurden horizontal grosse Steinplatten hingelegt, von denen nur ein paar, die in den Kanal fielen, erhalten geblieben sind. Die Randflächen der Strasse wurden mit fest in Lehm gestampftem, sehr grossem Kieselstein, gepflastert. Wir haben drei aufeinanderfolgende Phasen entdeckt, jede aus einer Schicht sehr harten Tons, über den der Kieselstein ausgebreitet und eingestampft wurde, bestehend. Die dritte Phase ist von grossen, regelmässig mit den Seitenflächen horizontal gesetzten Steinen, vertreten (I. Phase = N III, IV. Jahrhundert u.Z.; II. Phase = N II, IV. Jahrhundert u.Z.; III. Phase = N I, IV.-V. Jahrhundert u.Z.). Dieselben Phasen sind auch bei der Strasse I zu beobachten.

Beide Strassen halten dieselbe Orientierung und dieselben Masse, entlang der ganzen römischen Epoche, bei. Ebenfalls respektieren alle Wiederherstellungen der Bauten, vom II. bis zum IV. Jh. u.Z., die Konformation und den Ausgangsplan, eine leicht, insbesondere bei dem Gebäude X (F, C₁, C₂), in o₁ und M festzustellende Tatsache, wo die wichtigsten Wiederherstellungen (aus dem III. und IV. Jh) in denselben Bereichen geschehen, die Mauern auf alte Fundamente und alte Mauerreste überlagert sind.

Es wurden auch sechs Feuerstätten und ein Brunnen entdeckt.

Erst mit dem V. Jh. u.Z. beginnend, erhält das Viertel ein neues Gesicht, jedoch mit Einhaltung der Strassen A und I, die in Hinsicht ihrer Anordnung beibehalten werden. Über die alten Ruinen werden die Gebäude D, H, B, J angelegt, mit anderen Massen, mit neuen und tiefen Grundlagen, die anfänglichen Parallelen und Senkrechten einhaltend.

Das Gebäude X (mit den Räumen F, C₁, C₂) hat uns die bedeutendsten stratigraphischen Hinweise geliefert.

Zum Beispiel der Raum C₂. Ein bemerkenswertes Element ist die Entdeckung in der südwestlichen Ecke, einer der Schicht IV angehörenden, grossen, halbkreisförmigen Feuerstätte mit Rändern aus grossen Steinen, ohne Mörtel, im Inneren mit unregelmässigen Steinen und einer dicken Schicht Meersand mit Muscheln gepflastert, alles kräftig gebrannt.

C₂ ist ein Bestandteil des Gebäudes X, aus dem IV. Jahrhundert. Die in der Ecke des Raumes angelegte, an die Mauern gelehnte Feuerstätte, erhebt das Problem des Betriebes des Raumes C₂ auch vor dem IV. Jahrhundert, wenigstens

in der zweiten Hälfte des III. Jahrhunderts. Die Schicht, in der die Feuerstätte betrieben wurde (IV). wurde kräftig gebrandmarkt.

N V ist von einem Tonfussboden, mit kräftigen, roten Brandspuren und Asche und von einer Feuerstätte, als Masse und Anordnung der oben beschriebenen Feuerstätte, aus der südwestlichen Ecke, ähnlich, in der entgegengesetzten, nordöstlichen Ecke, gut vertreten.

N VI bestent aus einem Pflaster aus grossen Steinen, mit Lehmausfüllungen, Brandspuren und Asche. Das Pflaster geht unter den obengenannten Feuerstätten vorbei. Der hiesige Brand, wie auch derjenige von N VI aus dem Raum F sind vorläufig die einzigen Hinweise einer Zerstörung im II. Jahrhundert u.Z.

Die westliche Mauer, doch insbesondere die östliche, zeigt sowohl auf der Innen —, wie auch auf der Aussenseite zur Strasse I, zwei augenfällige Bauphasen, die die Chronologie der Wohnung und — durch Bezugnahmen — der Strasse I und des Komplexes X, mit den anliegenden Kanälen, bestätigt.

Wenn in der frühen griechischen und römischen Epoche die Bauten dieses Bereiches ein Viertel mit bescheidener Bevölkerung bezeugen, wurden im V.-VI. Jh. u.Z. grosse Bauten, wohlhabender Bürger errichtet, eine von dem Bausystem und der Komplexität der Wohnungen (Pflaster, Kanäle, Gebäude mit vielen und grossen Räumen, private Thermen), bewiesene Tatsache. Die urbanistische Entfaltung wird eben durch die wirtschaftliche und politische Entwicklung, der als Metropole des Linken Pontus anerkannten Festung Tomis, in der römischen Epoche, erklärt. Die Ausdehnung der Stadt ist dabei bedeutungsvoll (im VI. Jh. u.Z. verteidigen die Ringmauern eine Stadtfläche von über 70 ha).

Hinsichtlich der Anlage und des urbanistischen Entwicklungsniveaus, bestätigen die Ausgrabungen im Park der Kathedrale zwei wichtige Etappen: die I. Etappe, aus dem I. Jh. bis einschliesslich das IV. Jh. in dieser Etappe bleiben die topographischen Umfänge, trotz der zahlreichen Wiederherstellungen identisch) und die II. Etappe, aus dem V. Jh. bis zum Ausgang des Altertums.

Selbstverständlich bleiben zahlreiche Aufgaben, die von zukünftigen Ausgrabungen, in anderen Bereichen der Oberfläche des antiken Tomis, gelöst werden müssen.

Liste der Abbildungen

- Abb. 1. Gesamtplan der Ausgrabungen in Tomis — Park der Kathedrale, 1971—1974.
 Abb. 2. Gesamtansicht — Westseite.
 Abb. 3. Gesamtansicht.
 Abb. 4. Westlicher Teil der Ausgrabungen.
 Abb. 5. Ansicht von Osten.
 Abb. 6. C Inneres — Phasen der Grundsteinlegungen.
 Abb. 7. Im Vordergrund — Kanal der Strasse I. Im Hintergrund — Komplex X mit der Schwelle des Eingangs.
 Abb. 8. Raum F. a,b,c — Etappen des Ausbaus.
 Abb. 9. a — Südlicher Kanal; b — Pflaster des Eingangs in M.J.
 Abb. 10. a — Kanal der Strasse I; b — Raum T.
 Abb. 11. O — Rand der Strasse I.
 Abb. 12. a — Kanal a aus dem Bereich H; b — Kanal b aus H; c — Raum C.
 Abb. 13. Im Vordergrund — Pflaster und Kanal b aus H (IV. Jh.u. Z.). Im Hintergrund, der Brunnen.
 Abb. 14. Feuerstätte aus E.
 Abb. 15. C. a — Feuerstätte aus aus dem Nordost-Winkel.
 Abb. 16. a — Mauer mit Füllungsfundament (VI. Jh.u. Z.); b — die Mauer aus dem V. Jh. v.u.Z. aus dem Bereich O — Süd.
 Abb. 17. Getisches Gefäss auf dem Grund einer Grube.
 Abb. 18. Mauer mit Eingangsschwelle, in M (V. Jh. v.u.Z.).

- Abb. 19.* Bereich M.a — Mauer — V. Jh. v. u. Z.; b — Pflaster.
Abb. 20. Bereich P. Reste der Mauer aus dem V. Jh. v.u.Z.
Abb. 21. Bereich E. Teilansicht der Ausgrabung — Schichten des VI.—V. Jh. v.u.Z.
Abb. 22. O -Süd. Umriss der vertieften Wohnung Nr. 1.
Abb. 23. Umriss der Hüttenwohnung Nr. 2 aus O2-Süd.
Abb. 24. T. a — Pflaster der Strasse aus dem IV. Jh.v.u.Z.; b — Spuren des vorherigen Pflasters, V.—IV. Jh. v.u.Z.
Abb. 25. T. Pflaster der griechischen Strasse — Detaille.
Abb. 26. T — R. Pflaster der griechischen Strasse, mit steinernem Gehsteig.
Abb. 27. Strassenpflaster, IV. Jh. v.u.Z.
Abb. 28. Chios — Amphorenhal.
Abb. 29. Archaischer ionischer Pokal.
Abb. 30. Klasomenes — Keramikphragment.
Abb. 31. Archaisches ionisches Krone — Gefäss.
Abb. 32. Archaisches Ollämpchen.
Abb. 33. Mit schwarzen Figuren bemaltes Keramikphragment.
Abb. 34. Hellenistischer Kantharos.
Abb. 35. Verschiedene Keramische Phragmente.